

14-18: Oorlog op tablets

PARCOURS

PARCOURS

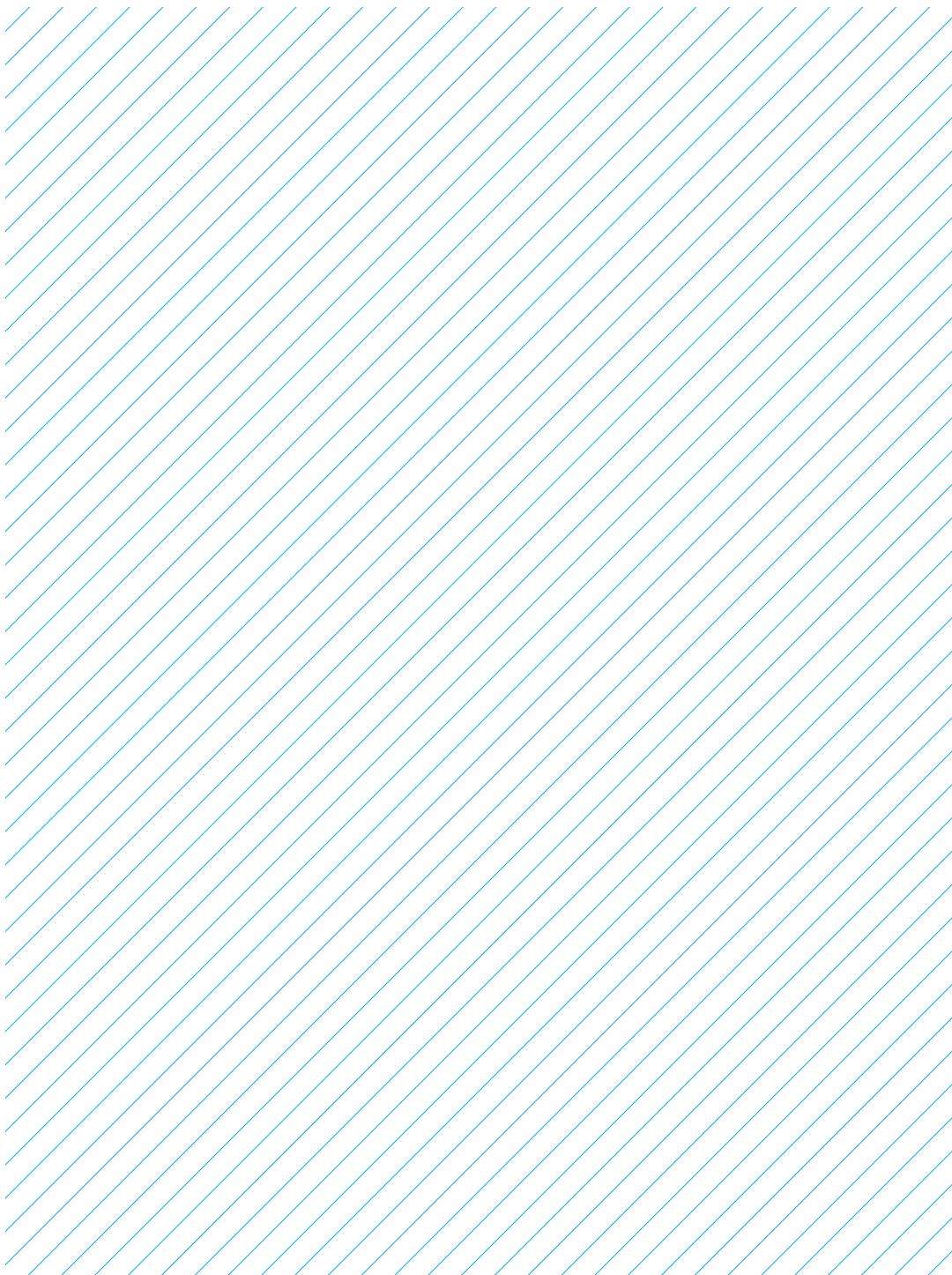
14-18: Oorlog op tablets

- 1 BIP
- 2 Koninklijk Paleis
- 3 Park van Brussel
- 4 Wetstraat
- 5 Congreskolom
- 6 Kathedraal
- 7 Muntplein
- 8 Beurs
- 9 Grote Markt
- 10 Sint-Jansplein
- 11 Albertinaplein
- 12 Koningsplein

Karikatuur 'Offensief van Manneken-pis' © ASB
– Manneken-pis...! En zeggen dat ze de IJzer wilden oversteken.

PEDAGOGISCH DOSSIER

ERFgoedKlassen & Burgerschap

14-18: Oorlog op tablets

PARCOURS

14-18: OORLOG OP TABLETS

Pedagogisch dossier voor de leerkracht

Met inbegrip van de kolonies sleurt de Eerste Wereldoorlog nagenoeg driekwart van de planeet mee in een verwoestend conflict. Het zwaartepunt ervan ligt in Europa. Na een korte bewegingsoorlog graven de legers zich vanaf november 1914 in. Van de Belgische kust tot aan de Frans-Zwitserse grens ontstaat een gigantisch netwerk van loopgraven. Een hel op aarde! Modder, koude, ratten. Bij elke aanval sterven soldaten bij tientallen, soms bij duizenden.

Ver weg van het front, in Brussel, woedt een andere oorlog: de strijd van de bevolking om te overleven. De Duitsers vallen de stad binnen op 20 augustus 1914. Brussel wordt tijdens het conflict de hoofdstad van een bezet land. Honger, repressie, perscensuur.

Hoe verloopt het dagelijkse leven in Brussel?

Welke sporen herinneren vandaag nog aan de 'Groote Oorlog'?

Dit pedagogisch dossier is gestructureerd op basis van de haltes van het parcours '*Oorlog op tablets*'. Per halte worden de behandelde thema's opgelijst en voorzien van extra historische duiding. ■

INHOUDSTAFEL

Halte 1: Inleiding	p. 7
> de oorzaken en de beginfase van de oorlog	
> de wreedheid van de loopgraven	
> de bezetting van België en Brussel	
Halte 2: Koninklijk Paleis	p. 15
> de reactie op het Duitse ultimatum	
> uitingen van Belgisch patriottisme	
> de organisatie van ziekenhuizen	
Halte 3: Park van Brussel	p. 19
> de bezettingssymboliek van de hoogstad	
> Duits theater in het Théâtre du Parc	
Halte 4: Wetstraat	p. 21
> de heldenrol van Albert I	
> de ontbinding van het parlement	
> de intrede van de Duitsers	
> de opeising van het Paleis der Natie door de Duitsers	
Halte 5: Congreskolom	p. 25
> de herkomst van de Onbekende Soldaat	
Halte 6: Sint-Goedele- en Sint-Michielskathedraal	p. 29
> de rol van de kerk en kardinaal Mercier	
> de verplichte deportatie van arbeiders naar Duitsland	
Tussenstophaltes	p. 35
> de impact van de bezetting op het dagelijkse leven	

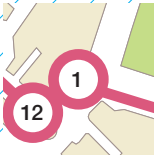
Halte 7: Muntplein	p. 41
> de Duitse cultuurbeleving in Brussel voor en tijdens de oorlog	
> cinema en theater tijdens de bezetting	
Halte 8: De Beurs	p. 45
> de clandestiene en gecensureerde pers	
Halte 9: Grote Markt	p. 49
> de figuur van burgemeester Adolphe Max	
> de rol van de gemeenten	
> honger en overlevingsstrategieën	
Halte 10: Sint-Jansplein	p. 55
> het verzet	
> de veranderingen in de vrouwenmode	
Halte 11: Albertinaplein	p. 59
> de laatste oorlogsmaanden	
> de bevrijding van Brussel	
> de politieke en sociale verworvenheden die voortvloeien uit het conflict	
Halte 12: Koningsplein	p. 63
> de toestand in Brussel na de Wapenstilstand	
> Is vrede evident?	
> Waarom herdenken?	
Voetnoten	p. 67
Bibliografie	p. 69

Moord op de aartshertog troonopvolger van Oostenrijk en zijn echtgenote in Sarajevo, geïllustreerde bijlage van het **Petit Journal** van 12 juli 1914

HALTE 1 [BIP]

Inleiding

THEMA'S:

- > de oorzaken en de beginfase van de oorlog
- > de wreedheid van de loopgraven
- > de bezetting van België en Brussel

HET DOMINOSPEL

Op 28 juli 1914 breekt de Eerste Wereldoorlog uit, de eerste moderne oorlog uit de geschiedenis. Hij begint met paarden, lansen, bajonetten en kanonnen, en evolueert naar machinegeweren, tanks, vlammenwerpers en gifgas. Pas vier jaar later, op 11 november 1918, zwijgen de wapens: ongeveer 10 miljoen doden, 18 miljoen gewonden, kostprijs 155 miljard euro.¹ De reden van die waanzinnige mensenslaching is een complexe mix van nationalisme, imperialisme, wapenwedloop en bondgenootschappen.

Omstreeks 1900 is het reeds duidelijk dat de voornaamste mogendheden met elkaar zouden botsen. Landen zoals Frankrijk en Groot-Brittannië wedijveren met elkaar om hun overzeese invloedssferen. Rusland wil een vrije doorgang tot de Middellandse Zee. De dubbelmonarchie Oostenrijk-Hongarije is gebrand op het Balkangebied. In 1908 had ze al Bosnië-Herzegovina geannexeerd. Nu nog het al even nationalistische Servië op de knieën krijgen. Italië zoekt naar uitwegen in de Balkan en Noord-Afrika. Het treedt daarmee onder meer in conflict met het Ottomaanse Rijk. Frankrijk legt zich niet neer bij het verlies van de provincies Elzas en Lotharingen na de nederlaag in 1870-1871 tegen Pruisen. Duitsland verstikt in zijn Centraal-Europese keurslijf en wil als grootmacht in wording een plaats verwerven in de internationale wereldhandel. Het zet sterk in op het verwerven van kolonies en het uitbreiden van zijn leger.

Eén van de eerste gasmaskers
© KLM

De sfeer wordt steeds vijandiger. De meeste grootmachten drijven hun oorlogsproductie op. Al dan niet in het geheim komt het tot een wirwar van onderlinge akkoorden waardoor het risico op een sneeuwbaaleffect groeit en het behoud van de vrede als een kaartenhuis in elkaar kan storten. De impact van een resem kleine conflicten kan echter vooralsnog worden bezworen.²

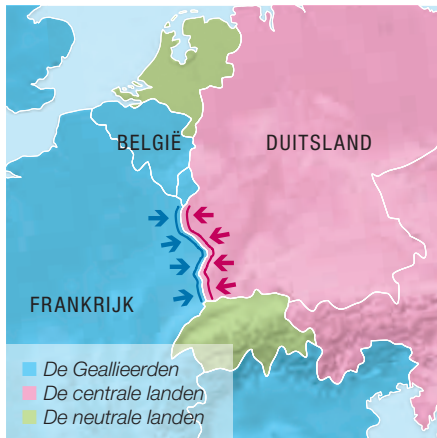
België is op dat ogenblik de vijfde economische macht ter wereld. De haven van Antwerpen draait een grotere omzet dan de havens van Rotterdam, Hamburg en zelfs Londen. In China, Rusland en Spanje rijden Belgische treinstellen en Caïro teert op een Belgisch tramnet. De Congolese achtertuin is 80 keer de oppervlakte van België en een bron van onuitputtelijke rijkdom.³

In het concert van op oorlog beluste naties blijft België neutraal. En dat moet het ook! Zo hebben de Europese grootmachten, Pruisen inclusief, er immers in 1839 over beslist. Geen enkel land mag zich aan deze neutraliteit vergrijpen, maar de toenemende rivaliteit en de dreigende oorlogssfeer ontgaan natuurlijk ook België niet.

In 1909 wordt de dienstplichtwet ingevoerd voor één zoon per familie en vier jaar later veralgemeend voor alle zonen. Historica Sophie De Schaepdrijver benadrukt hoe de overheid terdege beseft dat een haastig versterkt leger geen partij is voor een professioneel leger, zoals bijvoorbeeld het Duitse. Maar het komt er op aan om te tonen dat men bereid is om zijn neutraliteit te verdedigen. Hierdoor hoopt men dat het idee van een aanval op België onaantrekkelijker wordt. Overigens! Niemand gelooft dat het ooit zover zou komen. De Belgen voelen zich in 1914 even neutraal als de Zwitsers vandaag.⁴

Op 28 juni 1914 steekt de moord op de Oostenrijkse kroonprins Franz-Ferdinand en zijn vrouw het vuur aan de lont. De nationalistische student Gavrilo Princip ijvert met deze aanslag in Sarajevo voor de opname van Bosnië-Herzegovina in een Groot-Servisch rijk. Op de terrassen van de centrale boulevards in Brussel worden de wenkbrouwen gefronst. Men meent wel dat het vanaf nu oorlog zou worden, maar de publieke opinie heeft een onwrikbaar geloof in de Belgische neutraliteit. Het bericht wordt overschaduwd door de overwinning in de Tour de France van de Belg Philippe Thijs.

Nochtans gaat de bal aan het rollen. Een maand na de aanslag verklaart Oostenrijk-Hongarije op 28 juli de oorlog aan Servië. Rusland dat zich met akkoorden verbonden heeft aan zijn 'Slavische broeders', schiet ogenblikkelijk Servië ter hulp. Hierop verklaart Duitsland, de bondgenoot van Oostenrijk-Hongarije, de oorlog aan Rusland. Waarop Frankrijk, de bondgenoot van Rusland, dan weer mobiliseert tegen Duitsland.

Westelijk front: 1ste aanvalslijn © Kaligram

Westelijk front: 2de aanvalslijn © Kaligram

Het sneeuwbaaleffect zet zich door. België wordt bij de oorlog betrokken omdat Duitsland via het Belgische territorium een extra front wil openen tegen Frankrijk. Deze strategie ligt verankerd in het zogenaamde Schlieffenplan dat reeds in 1906 is opgesteld door de Duitse stafchef Alfred von Schlieffen. Het plan heeft als doel om Frankrijk zo snel mogelijk op de knieën te krijgen, zodat daarna Rusland kan aangevallen worden zonder nog in het westen te moeten vechten. Om Frankrijk onder de voet te lopen, voorziet von Schlieffen een frontlinie in de Elzas, terwijl een andere vleugel van het leger via België een omsingelingsbeweging uitvoert om de Franse stellingen in de rug aan te vallen.⁵

De kampen die tegenover elkaar staan © Kaligram

Op 2 augustus 1914 vraagt Duitsland in een ultimatum het recht op vrije doorgang door België. Twaalf uur later volgt het afwijzende antwoord van koning Albert I en de regering. De oorlog wordt een feit. Niet enkel voor België, ook voor het Verenigd Koninkrijk dat van het respect voor de Belgische neutraliteit een speerpunt had gemaakt om al dan niet deel te nemen aan het conflict. Andere landen volgen, zoals het Ottomaanse Rijk, Italië en Bulgarije. Zo komen twee blokken met landen die zich eerder al met elkaar verbonden hadden, in actie: enerzijds de Geallieerden of de Triple Entente, geconcentreerd rond Frankrijk, Rusland en het Verenigd Koninkrijk, anderzijds de Centralen of de Triple Alliantie met Duitsland, Oostenrijk-Hongarije en het Ottomaanse Rijk als ruggengraat. Slechts enkele Europese landen, zoals Spanje en Nederland, blijven neutraal.⁶

Trein met opschrift 'nach Paris' © reporters – Knack 27/11/2013

DE SNELLE TRAGE OPMARS

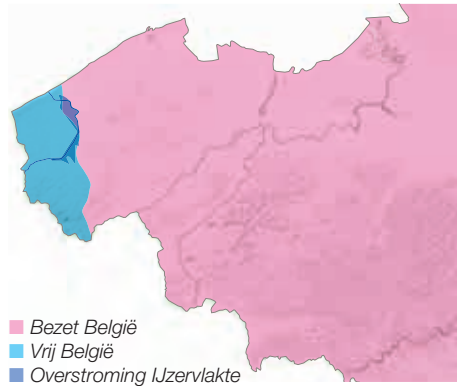
Duitsland rekent op zijn overmacht om in een minimum van tijd over België te razen. 'Schnellzug nach Paris' bluft de op treinen geschilderde propaganda. Maar de onverwachte weerstand van het Belgische leger krenkt de Duitse ijdelheid. Elke vertraging van de oprukkende troepenmacht wordt met een onnoemelijke brutaliteit gewroken op de burgerbevolking.⁷ Ook de angst voor vermeende sluipschutters en het blinde geweld van dronken Duitsers dragen bij tot de wreedheden.

Het begint in het stadje Visé, bij de Nederlandse grens. Belgen blazen een Maasbrug op. Als represaille wordt de stad met de grond gelijk gemaakt. 38 inwoners worden standrechtelijk geëxecuteerd en 631 burgers gedeporteerd. Aarschot en Dinant ondergaan hetzelfde lot. Leuven brandt drie dagen en degradeert tot spookstad. Eeuwenoude manuscripten van de universiteitsbibliotheek gaan op in as. De Duitse cultuur die tot voor de oorlog in menig Europees land zeer hoog in het vaandel wordt gedragen, verspeelt in deze augustusmaand van 1914 al haar krediet. De bevolking is geterroriseerd.

Met slogans als *'Poor little Belgium'* recureren de Geallieerden de Duitse wredeheden voor hun oorlogspropaganda.⁸

Omstreeks eind augustus is het Belgische leger onder leiding van koning Albert I teruggedrongen tot achter de fortенring rond Antwerpen. De stad wordt de uitvalsbasis voor militaire tegenstoten, soms tot in Mechelen. Op hetzelfde moment loopt de Duitse pletwals zich in de Champagnestreek vast tijdens de slag bij de Marne. Hoe langer hoe meer verliest het Schlieffenplan aan snelheid. Het duurt tot 10 oktober alvorens Duitsland Antwerpen tot overgave dwingt. Hierop leidt Albert I de restanten van zijn troepen naar het uiterste westen van het land, de streek rond de rivier de IJzer. De vlakte wordt blank gezet, om te verhinderen dat de Duitsers verder kunnen oprukken. De Belgen samen met hun bondgenoten zouden vier jaar lang de IJzerlinie weten te verdedigen. Dit stukje westhoek wordt een fractie van een 750 kilometer lange frontzone.⁹

Begin november 1914 'vermoddert' de bewegingsoorlog definitief in een loopgravenoorlog. Aanvankelijk zijn het nog greppels. Nadien worden het ingenieuze grachten met houten of soms betonnen wanden. Nu eens zijn de loopgraven van de tegenpartijen slechts enkele tientallen meters van elkaar gescheiden. Dan weer liggen er maanlandschappen tussen van compleet kapot geschoten natuur. Soldaten verdrinken in kraters van bominslagen. Tot in 1918 wordt er door de verschillende kampen gevochten om enkele stroken terreinwinst.

© Kaligram

Ondergelopen IJzervlakte © KLM

Belgische soldaten in de loopgraven © KLM

Niemandland, zone tussen de vijandelijke linies © KLM

Ratten in de loopgraven © Flanders fields

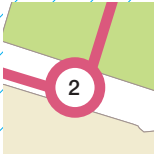
De frontzone of het *Operationsgebiet* is een van de drie bestuurszones waarmee de Duitsers het bezette België opsplitsten. Daarnaast zijn West-Vlaanderen, het grootste deel van Oost-Vlaanderen, het westelijke deel van Henegouwen en het uiterste zuiden van Luxemburg onder gebracht in het *Etappegebiet* waar een zuiver militair gezag heerst. De rest van het land wordt het *Okkupationsgebiet* genoemd en valt onder het bestuur van het Gouvernement-Generaal onder leiding van baron Moritz von Bissing. Het beheert de militaire organisatie van het bezette België en is geflankeerd door de *Zivilverwaltung*, een burgerlijke administratie. Brussel behoudt zijn hoofdstedelijke rol en wordt het bestuurlijke centrum van dit Gouvernement-Generaal.¹⁰ ■

Parade van Duitse soldaten op het Paleizenplein; op het Koninklijk Paleis zijn de vlaggen van het Rode Kruis zichtbaar © ASB

HALTE 2

Koninklijk Paleis

THEMA'S:

- > de reactie op het Duitse ultimatum
- > uitingen van Belgisch patriotisme
- > de organisatie van ziekenhuizen

CRISISBERAAD IN HET PALEIS

Pas op 28 juli 1914, met de oorlogsverklaring van Oostenrijk-Hongarije aan Servië, wordt de Belgische publieke opinie gematigd ongerust. Oude lichten van militairen worden opnieuw opgeroepen. Op 31 juli wordt de algemene mobilisatie afgekondigd. Het land baadt in een wazige sfeer van ernst, onduidelijkheid, ongeloof en optimisme. Lang kan een conflict toch niet duren? Is België dan niet neutraal? Het leger zou toch gewoon de grenzen bewaken? Een zekere geruststelling komt ook van de Duitse commandant Von Below tijdens een interview in *Le Soir*: 'Het dak van de burens mag branden', verklaart hij, 'maar Uw huis zal gespaard blijven'.¹

2 augustus 1914. Schitterend zomerweer. Het Ter Kamerenbos ziet zwart van de wandelende Brusselaars. De Duitse ambassade bezorgt 's avonds een ultimatum aan de Belgische regering. Het Duitse Rijk werpt zich hierin op als beschermheer. Het beweert dat Frankrijk via Namen zou doorstoten tot in het Rijk. België mag niet aan zijn lot worden overgelaten en de Duitsers bieden grootmoedig hun hulp aan om de Fransen op Belgisch grondgebied te bestrijden. Een groen licht vanwege de Belgische overheid zou worden verloond met schadeloosstelling en de garantie van de Belgische onafhankelijkheid. Een weigering daarentegen staat gelijk aan een vijandige daad tegen het Duitse Rijk. België krijgt twaalf uur de tijd om een antwoord te formuleren.²

In de nacht van 2 op 3 augustus komt de regering samen in het Koninklijk Paleis. Haast ogenblikkelijk wordt het ultimatum eensgezind afgewezen. Het is ontoelaatbaar om tachtig jaar neutraliteit zomaar van de tafel te vegen. Om zeven uur 's ochtends wordt de Duitse ambassade van antwoord bediend. Het lot van België is bezegeld. De Schaeppdrijver schrijft: 'De avond daarvoor waren de Belgen nog nietsvermoedend gaan slapen; de volgende dag bleek hun land in oorlog'. De Duitsers laten er nog een etmaal over gaan. Op 4 augustus verklaren ze officieel de oorlog aan Frankrijk en steken ze de Belgische grens over.³

BEDDEN IN PALEIZEN

Tijdens de twee eerste weken van het conflict wordt Brussel overspoeld door een golf van vaderlandsliefde en feeststemming. Henri Carton de Wiart, een ooggetuige, noteert: *‘Wie op deze 3 augustus en in de daaropvolgende dagen het spektakel van de hoofdstad (...) heeft gemist, weet niet wat het ontwaken van een volk is. Een eenstemmige uitbarsting van woede tegen de trouweloze macht. Een eensgezinde, gepassioneerde gehechtheid aan de bedreigde onafhankelijkheid’*.⁴ In de café chantants worden patriottische liederen gezongen. Ramen worden gedecoreerd met de nationale driekleur. Zowat 20.000 vrijwilligers melden zich aan voor het leger. Vrouwen bieden massaal hun hulp aan.⁵

Gewonden in het Koninklijk Paleis © KLM

En dit is nodig! Want naast euforie ontstaat er ook paniek over het feit dat de medische diensten compleet onvoorbereid zijn. De nood aan bedden, geneesmiddelen, verbandmateriaal en medisch personeel is groot. Het Rode Kruis wordt het overkoepelende orgaan dat vanuit zijn Elsense hoofdkwartier in de Livornostraat een indrukwekkend medisch netwerk organiseert.

Vrouwen uit alle lagen van de bevolking worden volgens hun capaciteiten getrieerd in groepen. Sommigen kunnen als professionele verpleegsters aan de slag.

Anderen worden goed bevonden voor het verlenen van eerste hulp. Elke dag vindt het Rode Kruis nieuwe lokalen voor hulpposten en ziekenzalen. Veel scholen veranderen in hospitalen, maar ook een deel van het stadhuis van Brussel, de *salle des pas perdu* van het Justitiepaleis en grootwarenhuizen zoals Le Bon Marché aan het Rogierplein. De vrijmetselaars openen hun tempel in de Lakensestraat en de socialisten hun Volkshuis. Op enkele dagen tijd worden een 100-tal geïmproviseerde ziekenhuizen uit de grond gestampt, goed voor een totaalcapaciteit van 10.000 bedden. Op 7 augustus 1914 komen de eerste oorlogsslachtoffers vanuit Luik toe op de perrons van het station van Etterbeek.⁶

Propagandafoto die ensceneert dat koningin Elisabeth verpleegkundige hulp verleent © KLM

Ook het Koninklijk Paleis ontbreekt niet op de lijst. Koningin Elisabeth biedt het gedeeltelijk aan als ziekenzaal. Het paleis wordt uitgerust met een operatiekamer, een verbandzaal, een radiografieafdeling, een blekerij, een dodenhuis en een totaal van 219 bedden. Elisabeth stelt hiermee een symbolisch gebaar. Als ze later achter de frontlinie de gewonde soldaten geregeld blijft bezoeken, ontstaat de mythe van de koningin-verpleegster, vaak afgebeeld in een uniform van het Rode Kruis. Zelf geeft ze nooit verpleegkundige hulp. Haar aanwezigheid zorgt wel voor morele steun.⁷

Wanneer de Duitsers op 20 augustus 1914 Brussel binnentrekken, worden de meeste hospitalen gesloten en het materiaal opgeëist. Andere ziekenzalen worden gedelokaliseerd. De 168 gewonden die in het Justitiepaleis liggen, verhuizen bijvoorbeeld naar het Paleis der Academiën op het Paleizenplein, vlakbij het Koninklijk Paleis. 164 onder hen zijn overigens Duitsers. In totaal gedooft de bezetter slechts 5 hospitalen. Het Koninklijk Paleis is daar één van. Het blijft als ziekenzaal operationeel tot in februari 1919.⁸

*Parade van Duitse cavalerie op het Paleizenplein
© KLM*

Zij die er bij bewustzijn zijn, kunnen geregeld horen hoe Duitse legerregimenten plechtstatige parades houden op de kasieën van het Paleizenplein. Dit is al evenzeer een symbolisch gebeuren. Het plein is immers mentaal gelinkt aan het paleis en dus aan de Belgische soevereiniteit. Die wordt nu met laarzen en paardenhoeven vertrappeld. ■

Duitse soldaten ontspannen zich in het Park van Brussel © KBR

HALTE 3

Park van Brussel

3

THEMA'S:

- > *de bezettingssymboliek van de hoogstad*
- > *Duits theater in het Théâtre du Parc*

GEPRIVATISEERD GROEN

Het Paleizenplein is slechts een onderdeel van een grotere symbolische ruimte. Van de middeleeuwen tot vandaag is dit deel van de Brusselse bovenstad het epicentrum van politieke macht. Door het plein en het Warandepark te bezetten, benadrukken de Duitsers hun hegemonie.

Het laat 18de-eeuwse Warandepark diende voor het flaneervermaak van de Brusselse adel en burgerij. Pas in de loop van de 19de eeuw wordt deze groenruimte gedemocratiseerd voor gewone stervelingen. De Duitsers draaien echter de klok terug door zich het park toe te eigenen als concert- en ontspanningsruimte of als parking voor hun wagens en materiaal. Pas in 1919 wordt de Warande opnieuw vrijgegeven aan het publiek.

Hetzelfde gebeurt met het Théâtre du Parc, het laat 18de-eeuwse theater in een uithoek van het park. In het kader van hun 'Flamenpolitik' vernederlandsen de Duitsers de naam tot 'Parktheater'. De zaal wordt exclusief en biedt enkel aan Duitse soldaten vertier en afleiding. Ze wordt uitgebaat door het 'Deutsches Theater in Brüssel'. Voor tickets kan men langs bij de hoofdkommandantur aan de andere kant van de Wetstraat.

Dit permanente Duits gezelschap speelt voor de talrijke soldaat-functionarissen die in Brussel gestationeerd zijn, namelijk Duitse komedies en vaudevilles, maar ook prestigieuzer werk van Sudermann, Lessing, Schiller, Mann, Molnar en vertalingen van Shakespeare en Molière.¹ ■

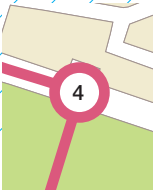
Duitse soldaten voor de Vaux-Hall in het park van Brussel © ASB

Het Paleis der Natie bezet door de Duitsers © ASB

HALTE 4

Wetstraat

THEMA'S:

- > de heldenrol van Albert I
- > de ontbinding van het parlement
- > de intrede van de Duitsers
- > de opeising van het Paleis der Natie door de Duitsers

DE KONING OP EEN VOETSTUK

Nadat de regering het Duitse ultimatum heeft verworpen, ontstaat er in Brussel tijdens de eerste oorlogsweken een merkwaardige sfeer van woede en ongebreideld enthousiasme. De agressie van de Duitse kolos ten aanzien van een klein en vredevol land verankert voor de duur van de oorlog een diepe verontwaardiging. De nationale eer is gekrenkt.

Enkele uren nadat de Duitsers op 4 augustus 1914 de grens zijn overgestoken, rijden Albert I en de koninklijke familie met koetsen de Wetstraat binnen om het parlement toe te spreken. In het park, op de daken en op de trottoirs is het duwen en trekken. Het toegestroomde volk juicht omdat het ultimatum met opgeheven hoofd genegeerd wordt. Maar tevens omdat de koning, die zelf van Duitse afkomst is, zijn verantwoordelijkheid opneemt en zich aan het hoofd van het Belgische leger plaatst.

Gazet van Antwerpen, 5 augustus 1914: oorlog tussen België en Duitsland. Engeland werpt zich op als verdediger van België © KBR

Koninklijke familie op weg naar het parlement © KLM

In het parlement gaat het er niet rustiger aan toe. Mensen hebben er de nacht doorgebracht om toch maar een plaats op de eerste rij te bekomen. De koning wordt geestdriftig onthaald. Nu al is hij het levende symbool van moed, weerstand en koppigheid.

De zitting is historisch. Iedereen beseft de ernst van de situatie. Er moet snel en ingrijpend worden gehandeld. Na afloop van de toespraak van Albert I draagt het parlement zijn rechten en macht over op de koning en de regering. Voor de eerste keer wordt het principe van de scheiding der machten, de basis van de democratie, opgeheven. Na een korte stop in Antwerpen wijkt de regering voor de rest van de oorlog uit naar het Franse Le Havre. De koning begint met zijn leger aan de drie maanden lange tocht die eindigt in de verre uithoek van West-Vlaanderen.¹

LAARZENGEDREUN

De Wetstraat wordt op 20 augustus 1914 een van de voornaamste assen waarlangs de Duitsers gedurende 3 dagen en 3 nachten in een onafgebroken stroom Brussel al zingend binnen marcheren. Ze komen vanuit het oosten, van onder de triomfboog in het Jubelpark. De met stomheid geslagen samengetroefde Brusselaars ondergaan de ellenlange militaire optocht: hoge officieren met monocle, zwaar geschut en veldkeukens, rijdende hospitalen,...²

De Centrale Lanen: Duitse soldaten trekken Brussel binnen © KLM

Een getuige vertelt dat *'men voor de eerste keer de magische, met krijt op de voertuigen (...) gekraste woorden leest die het gehele Duitse leger maanden- en jarenlang blijkbaar hebben gefascineerd (...), Nach Paris!'*³ Al snel worden ze ook op de bezette gebouwen geschilderd, naast de affiches die de bevolking aanmanen om zich te schikken naar de Duitse eisen. De stad moet voeding en huisvesting ophoesten voor het deel van het leger dat niet meteen verder oprukt naar het front. Op ongehoorzaamheid staan strenge straffen.

Brussel schikt zich en haalt zo zijn redding binnen. Terwijl er op verschillende plaatsen in het land zwaar wordt gevochten, blijft de stad gespaard van represailles. Er valt geen schot. Voor de hoofdstad begint een periode van vijftig maanden bezetting en overleven.⁴

Het parlement wordt herbestemd. Het halfroond van de senaat wordt een Duitse militaire rechtbank. Achter het spreekgestoelte bevinden zich nog steeds twee plakkasten met daarop de namen van de personen die in de senaat ter dood werden veroordeeld. De twee meest emblematische zijn Edith Cavell en Gabrielle Petit (zie halte 10). De Kamer van volksvertegenwoordigers wordt omgedoopt tot een ontspanningsruimte voor officieren. Ze kunnen er zich amuseren, eten en drinken.⁵ ■

Duitse militairen in de senaat © KLM

11 november 1922: de Onbekende Soldaat wordt bijgezet © ASB

HALTE 5

Congreskolom

THEMA'S:

> *de herkomst van de Onbekende Soldaat*

IN VUUR EN VLAM

Vanaf de jaren 1920 begint België met het 'verstenen' van de slachting. In dorpen en steden verrijzen gedenkplaten en herdenkingsmonumenten. In 1922 wordt de voet van de Brusselse Congreskolom opengebroken voor de bouw van het Graf van de Onbekende Soldaat. Dat dit monument juist hier komt, is niet toevallig. De grondgedachte is immers dat de Belgische soldaten gestorven zijn voor het behoud van de grondwettelijke vrijheden.¹

Want dáár staat dit monument namelijk symbool voor. De Congreskolom is tussen 1850 en 1859 opgericht naar de plannen van architect Joseph Poelaert, die kort daarna startte aan de bouw van het megalomaan grote Justitiepaleis. De Congreskolom herdenkt de bekrachtiging van de Belgische grondwet door het Nationaal Congres van 1831. Ze werd dan ook aangekleed met talloze allegorische beelden die verwijzen naar de (voormalige) negen provincies en de essentiële grondwettelijke vrijheden, zoals de vrijheid van pers, onderwijs, godsdienst en het recht op vereniging. Bovenaan pronkt Leopold I, de eerste koning der Belgen.²

De Congreskolom © EGK

Gruwelen van de oorlog © KLM

Vanaf 1922 flankeren de twee reusachtige leeuwenbeelden het Graf van de Onbekende Soldaat. Van de ongeveer 8 miljoen gevallen soldaten zijn er 41.000 Belgen.³ 2914 onder hen zijn vermist, onherkenbaar verminkt of niet-identificeerbaar omdat ze bijvoorbeeld in een voorlopig graf werden begraven dat nadien weer slagveld werd.⁴ Hierdoor zit België met hetzelfde probleem als Frankrijk en Groot-Brittannië die voor hun niet-identificeerbare slachtoffers al eerder een monument hadden gebouwd.

Op vijf verschillende militaire begraafplaatsen in Vlaanderen en Wallonië wordt in november 1922 een doodskist opgegraven van een gesneuvelde Belgische militair van wie de naam en de militaire graad onbekend zijn. Met deze keuze wil men de eenheid van het land beklemtonen. De vijf kisten worden vervolgens overgebracht en opgebaard in het treinstation van Brugge.

Daarna wordt op 10 november de Bruggeling Raymond Haesebrouck naar het station gebracht. Deze oorlogsveteraan is door het conflict blind geworden. Aan hem valt de eer te beurt om volstrekt willekeurig een doodskist en dus de Onbekende Soldaat aan te duiden. De vier overige kisten worden herbegraven op het militaire kerkhof van Brugge.

11 november 1922: de Onbekende Soldaat wordt bijgezet © ASB

Een dag later vertrekt een speciale trein met de Onbekende Soldaat naar het Brusselse Noordstation. Van daar wordt hij op een affuit en langs een erehaag naar de Congreskolom gereden.

Het bijzetten van de Onbekende Soldaat raakt heel het land. Het brengt niet alleen hulde aan de slachtoffers die onder een naamloos kruis begraven liggen. Het moet *alle* Belgische soldaten vertegenwoordigen die voor het vaderland gestorven zijn, ongeacht hun status. Een massa volk is bij de plechtigheid aanwezig. Duizenden toeschouwers, maar ook de koning en de koningin, familieleden van omgekomen soldaten, oorlogsinvaliden of regimenten van het leger. Het graf wordt onder bloemenkransen bedolven. De vlam bij het monument symboliseert de eeuwigheid. Koning Albert I spreekt tijdens de ceremonie onder meer deze woorden: *'Het is van geen belang te weten of hij burger, werkmans of landbouwer, Vlaming of Waal is; wij brengen hem hulde omdat hij in onze ogen de blijvende eigenschappen van ons ras vertegenwoordigt, omdat hij een onaantastbaar symbool is van de verdediging van onze vrijheid en eenheid en onafhankelijkheid, en een waarborg voor het onsterfelijk bestaan van ons Vaderland.'*⁵

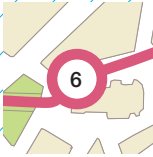
Vandaag herdenken we op 11 november aan het Graf van de Onbekende Soldaat niet alleen de soldaten en weerstanders die gevallen zijn tijdens de Eerste Wereldoorlog, maar ook die van de Tweede Wereldoorlog en alle Belgische militairen die na 1945 gestorven zijn in dienst van de vrede.⁷ ■

Duitse soldaten poseren voor de Sint-Goedele- en Sint-Michielskathedraal © ASB

HALTE 6

Sint-Goedele- en Sint-Michielskathedraal

THEMA'S:

- > de rol van de kerk en kardinaal Mercier
- > de verplichte deportatie van arbeiders naar Duitsland

'EN GIJ ZULT NIET BUIGEN!'

De lakenhalle van Ieper en de kathedraal van Brussel staan symbool voor het lot van beide steden tijdens de oorlog. In Ieper blijft slechts een homp steen overeind dat uitsteekt boven het puin van een volkomen aan flarden geschoten stad. In Brussel daarentegen zou de kathedraal in de loop van de 20ste eeuw meer lijden onder de effecten van zure regen, dan dat het in 14-18 door ook maar één schampschot geraakt wordt. De stad legt geen strobreed in de weg van de Duitsers en blijft hierdoor gespaard van represailles.

Vernielde lakenhalle van Ieper © KLM

De Sint-Goedele- en Sint-Michielskathedraal © ASB

Langs het gotische schip krijgt één van de absolute morele helden van de Eerste Wereldoorlog een herdenkingsmonument. Kardinaal Mercier is 62 jaar aan het begin van de oorlog. Met zijn scherpe standpunten tegen de politiek van de Duitse bezetter moedigt hij de bevolking aan en wordt hij zowel voor gelovigen als niet-gelovigen een symbool van vaderlandsliefde en passief verzet. Zijn herderlijke brieven brengen hoop en perspectief. Ooit zou de oorlog wel eindigen! In december 1914 verspreidt Mercier zijn herderlijk schrijven *'Patriotisme et Endurance'*. Het wordt vanop alle kansels voorgelezen om de bezetter noch achting, noch gehoorzaamheid toe te kennen. Mercier krijgt daarvoor op de sokkel van zijn standbeeld een gedenkplaat met de woorden 'Defensor Civitatis': de 'verdediger van de stad'.¹

Kardinaal Mercier © ASB

Met missen voor gesneuvelde en het spelen van de Brabançonne op het orgel pleegt de kerk symbolische verzetsdaden. Dat de kerkgang in Brussel fors toeneemt, heeft minder te maken met een verhoogde devotie, dan wel met het feit dat deze ruimtes een van de weinige plekken zijn waar men zich ondanks de ergernis en het toezicht van de Duitsers veilig kan wanen. Meer zelfs, de mis bijwonen wordt een passieve verzetsdaad op zich.²

Het morele gezag van de kerk is in die tijd veel groter dan vandaag. Het merendeel van de Belgen zijn praktiserend katholiek. De impact van de standpunten van de kerkleiders is dan ook enorm.

SLEUTELN AAN KANONNEN

In november 1916 pakt kardinaal Mercier uit met een vurige herderlijke brief tegen de verplichte deportatie van Belgische werkloze arbeiders naar Duitsland.

Naarmate het conflict aansleept, worden steeds meer Duitse geschoolde arbeiders als rekrut afgevoerd naar het leger. Terwijl vreet het front meer munitie dan dat de Duitse oorlogsindustrie kan produceren. Het gebrek aan mankracht in Duitsland wordt een gigantische kopzorg.

Al vanaf eind 1915 trekt de bezetter de kaart van de vrijwillige aanwerving van Belgische arbeiders voor de Duitse industrie. De belofte van hogere salarissen dient als lokmiddel. De collaborerende pers werpt zand in de ogen door optimale werkomstandigheden af te schilderen. Maar slechts weinig Belgen voelen zich geroepen.³

Arbeid in de oorlogsindustrie © KLM

Een gedeporteerde man, voor en na zijn deportatie © H. Pirenne

Vanaf het najaar van 1916 kiest Duitsland voor dwangarbeid. België is met zijn lamgelegde economie een reservoir voor het aanleveren van werklozen. Alle mannen ouder dan 17 jaar en jonger dan 55 jaar zijn onderhevig aan de maatregel. Mercier spreekt in zijn *'Noodkreet van de Belgische bisschoppen gericht tot de Belgische bevolking'* over verplichte slavernij ten bate van de Duitse militaire doelstellingen.⁴

In januari 1917 vindt er een deportatie plaats van ongeveer 1300 Brusselaars die in het Zuidstation verzameld zijn. In totaal ondergaan tienduizenden Belgen het lot van de verplichte tewerkstelling. Bij hun terugkeer melden ze zich onder meer aan in het Brusselse Sint-Jans en Sint-Pietershospitaal. Niet zelden zijn zij onherkenbaar veranderd door honger, mishandeling, tuberculose, traumatische letsels of depressies!⁵

De transporten zijn een shock voor de publieke opinie. De gemeentebesturen verzetten zich door zo weinig mogelijk lijsten van werklozen aan de bezetter te overhandigen. De mannen die er niet aan ontsnappen, belanden na een treinreis van drie dagen in extreem rudimentair ingerichte verdelingskampen. Van daar vertrekt men dan naar de eigenlijke werkplaatsen.⁶

In de Kruppfabrieken heerst tuberculose. Koolrapensoep is bruin vocht en werkweigeraars krijgen nóg minder te eten of moeten anders in strafkampen urenlang in de sneeuw staan.⁷

Het hevige protest van Mercier mist zijn doel niet. Von Bissing vreest opstanden en een nog belabberder internationaal imago. Vanaf maart 1917 kan hij Berlijn ervan overtuigen om de deportaties naar Duitsland te stoppen. De transporten voor het front blijven echter wel doorlopen. In mei 1917 vertrekt er bijvoorbeeld nog vanuit het Noordstation een trein-konvooi van arbeiders die in Luxemburg aan de Duitse verdedigingslinie moeten werken. De relatieve rust die opnieuw neerstrijkt over het Gouvernement-Generaal geldt niet voor het *Etappegebiet*. Daar blijven de deportaties onverminderd doorgaan.⁸ ■

Aanklacht tegen de verplichte deportaties (Verzameling Keym) © ASB
 'Blanke slavenhandel. Onder dreiging van een pistool: hij gaat in Duitsland werken.
 – Hij is alles wat ik over heb en u krijgt hem niet!...'

Tussenstophaltes

THEMA'S:

> *de impact van de bezetting op het dagelijkse leven*

De oorlog is niet enkel een tijd van 'grote' verhalen over deportaties, weerstand, politiek, helden en slachtoffers. Hij sluipt ook veel fijnmaziger binnen in het dagelijkse leven van de stad. De bezetter legde de Brusselaars talloze beperkingen op. Tijdens het parcours worden uw leerlingen aangezet om na te denken over de gevolgen hiervan.

'JE WOL OF JE LEVEN!'

Verrassend is bijvoorbeeld het verhaal van de prostitutie die welig tiert in de Sint-Laurentstraat, op een boogscheut van de Sint-Goedele-en Sint-Michielskathedraal. Brussel is zowel de administratieve hoofdzetel van de Duitsers als een transitplaats voor frontsoldaten die er enkele dagen verlof komen opnemen. Zo zijn er in augustus 1916 maar liefst 21.000 Duitse militairen gestationeerd. De impact op de prostitutie laat zich gelden. Het aantal prostituees stijgt exponentieel. Dit sociale gegeven plaatst de bezetter voor de grote uitdaging van de bestrijding van geslachtsziektes. Hij creëert er zelfs een speciale zedenpolitie voor. Anderzijds ontstaat er langs de kant van de Brusselaars een spanningsveld. De openlijke omgang van Belgische prostituees met Duitse soldaten botst op misprijzen.¹

En zo wordt de stad gedrenkt in tal van nieuwe, soms zeer moeilijk te dragen realiteiten. Op bepaalde momenten is de avondklok van kracht. Na 21u mag men voor de rest van de nacht niet meer op straat komen. De bezetter voert ook het Centraal-Europese uur in, waarbij alle uurwerken met één uur vooruit moeten worden gedraaid. Hierdoor valt de tijd samen met die in Duitsland en kan er efficiënter worden bestuurd. Al wie ouder is dan 15 jaar moet verplicht identiteitspapieren aanvragen, zodat hij te allen tijde op straat kan worden gecontroleerd. Hiermee legt de oorlog de basis voor de latere invoering van de Belgische identiteitskaart.

*Uurverandering in 1917 © ASB
'Godverdekke, wat een rotzooi met al die uren!'*

*Passief verzet: op de nationale feestdag kleden de mensen zich in de nationale driekleur © ASB
'Drie kameraden vieren de 21ste juli 1916'.*

Brussel verlaten kan ook niet zo maar. Wil men iemand bezoeken in het ommeland, dan moet er vooraf een schriftelijke toestemming worden toegekend. Het zijn de kleine verhalen van een grote oorlog.²

Passief verzet wordt soms zeer subtiel gepleegd door op zwarte kledij kleine gele en rode toetsen aan te brengen. Dit is een nauwelijks te ontwaren ode aan de Belgische driekleur. Of anders kan men op de knoop van een vest de afbeelding bevestigen van een blad van de klimopplant: een plant die nooit opgeeft, symbool van de koning en het vaderland. De 21-juli viering is natuurlijk verboden, maar veel Brusselaars beleven het feest van de onafhankelijkheid door discreet te gaan wandelen op plaatsen die gelinkt zijn met de Belgische geschiedenis. Het Brusselse Martelarenplein, waar de slachtoffers van de onafhankelijkheidsstrijd herdacht worden, is daar één van.³

Maar het zijn vooral de Duitse opeisingen die een verpletterende stempel drukken op het dagelijkse leven in Brussel. Het innen van oorlogsbijdragen en gewone belastingen blijkt voor de Duitsers al gauw onvoldoende om het conflict te financieren.

Opeising van banden © ASB
*'Janvermille! Het kan me niet schelen, weet je!!
 Met deze kleine aanpassing kom je wel een eindje
 ver hoor!!!'*

Opeising van wol en textiel © ASB
*'Vaarwel! – Zorg er vooral goed voor, vriend!
 Mijn arme schat is getuige geweest van heel wat
 geluksmomenten!!'*

Duitsland heeft zijn economie radicaal geënt op de oorlog. Een afgebouwde landbouw-productie moet er door import worden gecompenseerd. Opgeëist voedsel, maar ook grondstoffen vertrekken met hele vrachten vanuit België richting Duitsland. De stad wordt volgeplakt met telkens nieuwe richtlijnen over de in te leveren producten.

Wol, matrassen en kussens dienen onder meer om het Duitse leger te voorzien van kledij en ander comfort. De opeising ervan gaat gepaard met huiszoekingen. Brusselaars kunnen eerst nog de pijn verzachten door hun matrassen te vullen met stro of hooi. Maar als ook dat in 1918 moet worden ingeleverd, is het vaak slapen op oud papier.

Metaal moet er ook aan geloven. Pannen, deurklinken, serviezen, kranen. Of ze nu van koper, tin, brons of nikkel zijn, ze krijgen een nieuw leven in de vorm van Duits oorlogstuig. Fietsen en fietsbanden dienen de Duitsers dan weer om ten strijde te trekken.

Het ensemble van deze maatregelen weegt loodzwaar op een stadsbevolking die hoe dan ook al verarmd en hongerslijdend is.⁴

Opeising van koperwerk in 1917
© ASB
'- Oei, oei dat is sjiek zeg, geen pan-
nen meer om schoon te maken!'

HUISDIENEN IN DE OORLOG

De georganiseerde plundering slaat ook op dieren. Vanaf de inval in België tot hun nederlaag in november 1918 eisen de Duitsers alle soorten dieren op. Ze plunderen ze of doden ze om te doden: varkens, runderen, paarden, honden, konijnen, kippen, duiven, ezels. Mens noch dier is veilig. Op het einde van de oorlog is de Belgische veestapel dan ook zodanig geslonken dat het nog jaren zal duren voor die weer hersteld is.

In Brussel worden paarden twee keer per jaar gevorderd en samengebracht op het Troonplein, vlakbij het Koninklijk Paleis. Ze zijn van enorme waarde voor het leger. De Duitsers sturen de opgeëiste paarden naar het front of naar Duitsland.⁵

Honden van meer dan 40 cm worden ook door de Duitsers opgeëist. De Amerikaanse Julia Helen Twells brengt de oorlogsjaren in bezet Brussel door. Ze beschrijft in 'In the Prison City, Brussels, 1914-1918' de wanhoop en paniek die de opeising van honden onder de Brusselaars veroorzaakt. Sommigen laten hun hond inslapen opdat hij maar niet zou moeten lijden. Zelf verbergt ze haar honden, terwijl ze rondom zich ziet hoe er dag per dag honderden viervoeters van hun baasjes worden afgenomen.⁶

Honden worden getraind voor het opsporen van gewonden of anders als trekhond, boodschapper, rattenvanger of bewaker.⁷ ■

Opeising van honden in 1917 © ASB
'Is dat mormel van u? Nou, mevrouw, hij zal moeten
worden gemeten... maximaal 0,40 m!'

Links achter de Muntscouwburg getuigen 'Aux Caves de Munich' en 'Dépôt de la brasserie zum Löwenbräu' van de Duitse aanwezigheid in Brussel © ASB

HALTE 7

Muntplein

THEMA'S:

- > de Duitse cultuurbeleving in Brussel voor en tijdens de oorlog
- > cinema en theater tijdens de bezetting

'SPRECHEN SIE DEUTSCH?'

De befaamde Aarschotstraat heet voor de oorlog de Keulenstraat. Het Dinantplein in Brussel-Centrum was vroeger het Beierenplein. En de Duitslandstraat langs de slachthuizen van Anderlecht wordt na de oorlog herdoopt tot Ropsy Chaudronstraat. Het is slechts een greep uit de vele straatnamen die vóór 1914 verwijzen naar een land waarnaar men opkijkt, maar na de oorlog moeten wijken voor alternatieven.¹

Vóór de oorlog is Duitsland voor veel Europese landen een voorbeeld. De Duitsers blinken uit op het vlak van kunst, literatuur en wetenschap. Beethoven, Bach en Wagner zijn natuurlijk klinkende namen. Maar de lijst puilt verder uit met schrijvers zoals Thomas Mann, Goethe, de schilder Caspar David Friedrich en de historicus Leopold Von Ranke. In Brussel is het heel normaal dat rijkere families een 'Fräulein' in dienst nemen om aan hun kinderen Duits te leren. Ondertussen uit de meer populaire cultuur zich in het straatbeeld in de vorm van Duitse warenhuizen, winkels en cafés die uitpakken met Duits bier.²

De Duitse gemeenschap is voor de oorlog talrijk present in Brussel. Op en rond het Muntplein is dit zelfs vrij visueel. Tegenover de Muntschouwburg bevinden zich voor het voormalige postgebouw talrijke stalletjes waar Duitse kranten en boeken worden verkocht.

Koninklijke Muntschouwburg – januari 1914
Affiche voor de opera 'Parsifal' © De Munt

Naast de latere Innovation staat in de Nieuwstraat het Duitse warenhuis Tietz. Sommige gevels van cafés naast de Muntscouwburg worden aangekleed met opschriften zoals *'Aux Caves de Munich'* of *'Dépôt de la brasserie zum Löwenbräu'*.³ Een half jaar voor het uitbreken van de oorlog wordt in januari en februari 1914 de succesvolle programmatie hernomen van Richard Wagners' opera *'Parsifal'*.⁴

'NEIN! ICH WOLLTE KEIN DEUTSCH MEHR LERNEN'.

De oorlog brengt verandering in deze liefdesrelatie met de Duitse cultuur. Het begint zeer abrupt wanneer op 3 augustus 1914 talloze Duitse handelszaken worden kort en klein geslagen. De etalageramen van Tietz vergruizelen. Vlakbij, op de Noordlaan (de latere Adolphe Maxlaan) wordt een Duits bierhuis bestormd. Al bij al worden er in de eerste oorlogsdagen een 50-tal huizen geplunderd. Burgemeester Adolphe Max verbiedt zelfs massabijeenkomsten en andere optochten in de hoop om de rust te bewaren. De meeste Duitse en Oostenrijkse Brusselaars verlaten hals over kop de stad. De toon is gezet.⁵ Van liefde gaat het tijdens en ook na het conflict over naar onderkoeling, vijandelijkheid, zelfs haat. De beeldvorming verandert. Spotprenten beelden Duitsers af als bloeddorstige wreedaards of linken ze aan varkens.⁶

De bezetter lanceert een inhaalbeweging. In het Warandepark is het Théâtre Royal du Parc exclusief opgeëist voor het vermaak van Duitsers. Met de Koninklijke Muntscouwburg heeft men echter een charmeoffensief op het oog. De Munt moet de Duitse cultuur verder propagieren onder de afkerige stadsbevolking. Vooral het Wagneriaanse repertoire wordt hiervoor geïnstrumentaliseerd. Van de 70 concerten die door de Duitsers worden opgevoerd, zijn er 16 exclusief voorbehouden aan de componist van *'Die Walküre'*.

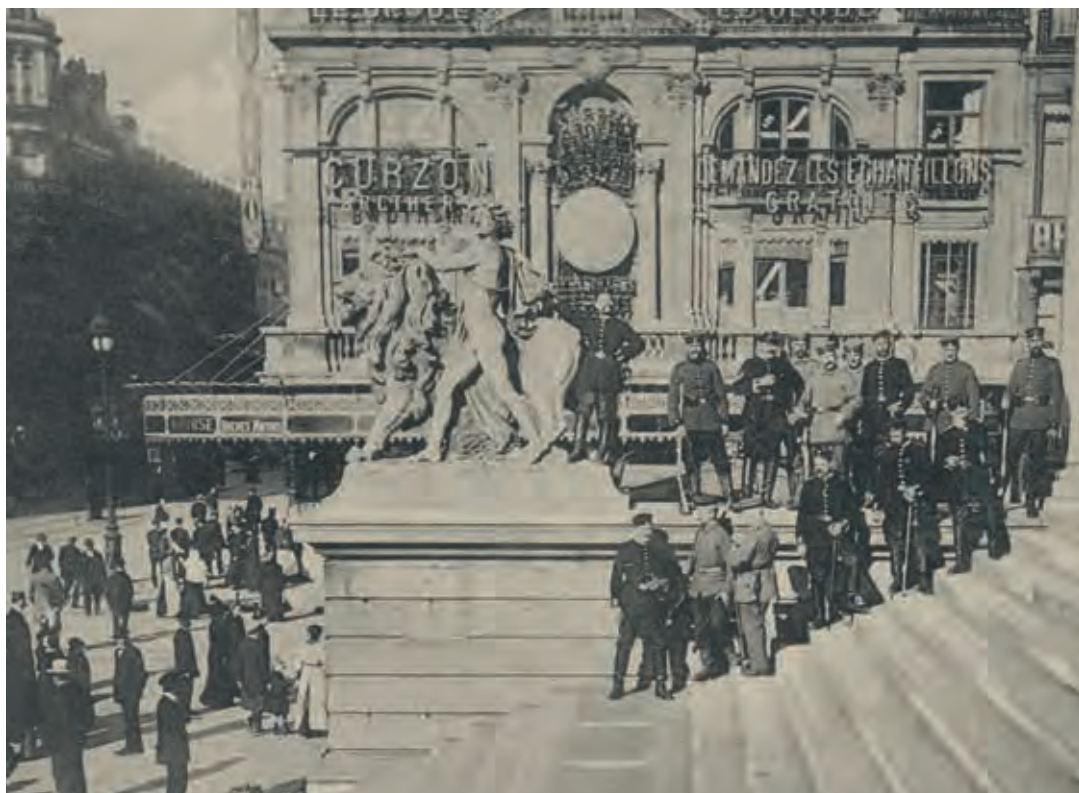

De Duitse keizer Willem II als 'aardse vampier' © ASB

Met de andere Brusselse theaters is het anders gesteld. De meesten openen vanaf oktober 1914 opnieuw hun deuren, maar de Duitsers bepalen niet hun programmatie. De stukken worden gecensureerd, maar goedmoedige spot mag wel. Het Gait  theater in de Wolvengracht, vlak naast het Muntplein, brengt afwisselend korte stukken dans en (komisch) theater. Soms wordt er met toneel ingespeeld op de dagelijkse problemen van de Brusselaars. Een titel als *'O  ie, ou  ie, y'a plus de houille'* ('Oei, er zijn geen steenkolen meer') is veelzeggend. Ook de Brusselse cinema's boeren goed. De bevolking heeft uitlaatkleppen nodig. In de bioscoop is het tenminste warm en kan men de dagelijkse ellende vergeten.⁷ ■

Detail van de voorgevel van het Gait  theater, Wolvengracht    CC BY-SA 3.0 EmDee

Duitse soldaten op de trappen van de Beurs © ASB

HALTE 8

De Beurs

THEMA'S:

> de clandestiene en gecensureerde pers

OORLOG OP PAPIER

Tijdens de oorlog is het een heel vertrouwd beeld om Brusselaars te zien samentroepen rond affiches die her en der in de stad tegen de muren zijn geplakt om Duitse richtlijnen en gefilterde informatie kenbaar te maken.

Echte, genuanceerde berichtgeving is schaars. Veel Belgische krantenredacties sluiten in 1914 hun deuren omdat ze weigeren om met de bezetter samen te werken. Zij die wél doordoen, accepteren de voogdij. Zo ontstaat de gecensureerde pers.

Brusselaars lezen één van de ontelbare affiches met Duitse richtlijnen die op de muren van de Beurs geplakt zijn © ASB

De huidige krantenkiosk op het Beursplein is al meer dan een eeuw niet weg te denken uit het straatbeeld. Tijdens de oorlog afficheert hij 'Zeitungen' op zijn dak. Het is een van de verkooppunten van kranten die door de Duitsers nauwgezet worden gecontroleerd.¹

Het gaat hier niet om platvloerse, doorprikbare Duitse propaganda. Het censuurgehalte wordt subtieler verwerkt door lezers te bestoken met fait divers, advertenties en feuilletons. In de eigenlijke artikels tracht men discussies te genereren en twijfel te zaaien. Was bijvoorbeeld de beslissing van de Belgische regering om het ultimatum te verwerpen wel de goede? Over het frontgebeuren worden de prestaties van de Geallieerden natuurlijk gerealiseerd. Soms verbiedt men op de valreep bepaalde teksten zodat er witte, niet bedrukte krantenkolommen ontstaan.²

Duitse soldaat staat op wacht aan de kiosk bij de Beurs © KLM

Het Volk, 1 december 1914. Een kolom op de voorpagina is gecensureerd © KBR

De tegenreactie laat niet op zich wachten. In de marge van wat er getolereerd wordt, groeit van meet af aan een clandestiene pers. Een van de bekendste, zo niet dé bekendste, is 'La Libre Belgique' die tijdens de oorlog ondergronds ontstaat. De Nederlandstalige tegenhanger wordt 'De Vlaamsche Leeuw'.³

De omgeving van de Beurs is één van de plaatsen waar 'La Libre Belgique' in het geheim wordt verspreid. De krant is een symbool van verzet. Met karikaturen, kritische artikels, moppen en spot ten aanzien van de Duitsers krickt ze vier jaar lang het moreel van de bevolking op. Mensen die met clandestiene kranten betraapt worden, riskeren drie jaar gevangenisstraf en zware boetes. Wie actief betrokken is bij de sluikepers, riskeert nog strengere straffen.⁴

Andere Belgische kranten zijn niet onderhevig aan de Duitse censuur. Ze verschijnen in Le Havre of Londen en worden de 'verhuisde kranten' genoemd. ■

La Libre Belgique, opgericht op 1 februari 1915. Voorpagina van juli 1916 met opschrift 'Vers la Gloire' © ASB

Parade van Duitse troepen op de Grote Markt © KBR

HALTE 9

Grote Markt

THEMA'S:

- > de figuur van burgemeester Adolphe Max
- > de rol van de gemeenten en Groot-Brussel
- > honger en overlevingsstrategieën

SLIKKEN, MAAR NIET BERUSTEN

Dat Brussel gespaard blijft van oorlogsge-
weld is voor een deel te danken aan zijn bur-
gemeester Adolphe Max. Op het ogenblik
dat de Duitse troepen op 19 augustus 1914
voor Brussel verzamelen, roept Max de
bevolking op om rustig te blijven en geen
gewapend verzet te plegen. 'Zolang ik zal
leven en in vrijheid verkeren', lezen de men-
sen op affiches, 'zal ik uit al mijn krachten de
rechten en de waardigheid mijner medebur-
gers verdedigen. Ik verzoek de inwoners mijn
taak te vergemakkelijken door zich te ont-
houden van allen vijandelijken daad van
wapengebruik, van alle inmenging in gevech-
ten of ontmoetingen'. En Max rondt af met
een 'Leve België, vrij en onafhankelijk! Leve
Brussel!'.¹

Een fragment van deze oproep wordt in 1958
op zijn herdenkingsmonument vlakbij het
Atomium gebeiteld. Om zijn moed te eren
werd de Noordlaan eerder al in Adolphe
Maxlaan herdoopt (1919) en kreeg een Brus-
selse school zijn naam.

Postkaart © KBR

Adolphe Max tegenover de Duitse bezetter
© KBR

Monument ter ere van Adolphe Max © EGK

Rustig blijven, impliceert echter geen berusting. Adolphe Max ontpopt zich heel snel tot een verzetsheld en herinnert de Brusselaars aan hun rechten in oorlogstijd. Onmiddellijk patrouilleert de Duitse militaire politie door de straten en maakt de bezetter in augustus 1914 zijn aanwezigheid ostentatief kenbaar met het uithangen van vlaggen. Het stadhuis is een van de symbolische referentiegebouwen dat wordt bezet. Max brengt er enkele nachten door in een poging om toch maar de controle te behouden en om zijn onbuigzaamheid ten aanzien van de Duitsers aan de bevolking te tonen.²

Tijdens de bezetting promoveren de gemeenten met hun burgemeesters en schepenen tot de enige Belgische overheidsinstantie die de Duitsers intact laten. Zij moeten het administratieve leven op lokaal niveau regelen. Alle partijen vinden zich in deze win-winsituatie. De Belgische regering in ballingschap ziet er een instrument in om de continuïteit van de administratie te garanderen met het oog op het einde van de oorlog. Voor de Duitsers zijn de gemeenten een springplank naar de bevolking en een middel tot ordehandhaving. Ze doen er alles aan om deze lokale overheden te controleren.³

Voor Brussel betekent dit een grondige gemeentelijke reorganisatie. Vanaf 1874 maakten de burgemeesters van de Brusselse agglomeratie (16 gemeenten bij het begin van de oorlog*) samen afspraken over zaken die hun gemeenschappelijk belang dienden. Tijdens de oorlog wordt deze overlegstructuur omgevormd tot 'Groot-Brussel'.

* Anderlecht, Oudergem, Brussel, Etterbeek, Vorst, Elsene, Jette, Koekelberg, Laken, Molenbeek, Sint-Gillis, Sint-Joost-ten-Node, Schaarbeek, Ukkel, Watermaal-Bosvoorde en Sint-Lambrechts-Woluwe.

17 november 1918 – Het volk stroomt toe op de Grote Markt ter ere van de terugkomst van Adolphe Max
© ASB

Ten aanzien van de bezetter promoveert Adolphe Max hierbij tot spreekbuis van de Brusselse gemeenten.⁴ Doordat de gemeenten rechtstreeks onderhandelen met de bezetter is het op dit niveau dat de spanningen het scherpst voelbaar zijn.

Meerdere burgemeesters worden hier het slachtoffer van. In de loop van september 1914 verzet Adolphe Max zich tegen het betalen van een torenhoge oorlogsbelasting van vijftig miljoen Belgische frank. Amper een maand na de invasie wordt hij gearresteerd en voor de rest van de oorlog naar Duitsland gedeporteerd. Maar zijn korte tijd in bezet Brussel volstaat om van hem een held te maken met nationale en internationale uitstraling.⁵

Wanneer schepen en diensdoend burgemeester Maurice Lemonnier op 17 november 1918 de hoofdstad officieel bevrijd verklaart, wordt het aura van Adolphe Max bevestigd. Zelfs vanuit Nederland stromen mensen toe om op de Grote Markt de blijde intrede te vieren. Vijf dagen later ontvangt Max op zijn beurt de binnenrijdende Albert I.⁶

Adolphe Max en koning Albert I,
helden van WO I © ASB

BRUSSEL HEEFT HONGER.

Op het einde van 1917 staan zeer veel Belgen in de rij voor soep. De wachttijd kan zó hoog oplopen dat het in Brussel niet ongewoon is om klapstoeltjes mee te brengen of om elkaar af te lossen. De oorlog is een tijd van plantrekkerij en improvisatie. Huisvrouwen wisselen recepten uit voor vleesbrood zonder vlees. Boter wordt margarine en koffie, brood en aardappelen verdwijnen geleidelijk aan van de tafels.⁷

*Koninklijke Juwelier – Een zeer verscheiden aanbod.
De etalages in 1917 © ASB
'Voedsel zo duur als juwelen'*

De zwakte van het nochtans steenrijke vooroorlogse België schuilt in de voedselproductie. Het land is van oudsher aangewezen op import. Bij het begin van de oorlog worden deze aanvoerlijnen echter doorgesneden. Voorraden worden door het Duitse leger opgeëist of anders geplunderd. Wat het platteland blijft produceren, mag bovendien niet zomaar naar de steden worden vervoerd. Op macro-niveau verlamt de Britse vloot alle transport op zee. Wat wél voorhanden is, wordt onbetaalbaar duur. Vanaf 1917 is iedereen op de een of andere manier aangewezen op voedselbijstand.⁸

In Brussel wordt al in september 1914 onder impuls van Adolphe Max en enkele vooraanstaande figuren uit de financiële en industriële wereld een hulpcomitee voor de voedselbevoorrading opgericht. Wat aanvankelijk plaatselijk bedoeld is, groeit in een minimum van tijd uit tot een internationale mega-organisatie. Het zogenaamde Nationaal Hulp- en Voedingscomité (NHVC) wordt zonder noemenswaardige onderbreking vier jaar lang massaal bevoorraadt vanuit de Verenigde Staten door de *Commission for Relief in Belgium*. Aan het hoofd van deze *Commission* staat de toekomstige president Herbert Hoover. Tonnen tarwe, maïs, rijst, blikgroenten, maar ook hoeden, speelgoed of schoenen bereiken België en worden via het comitee zo eerlijk mogelijk verdeeld.⁹

Grote Markt – Gildenhuis 'De Hertogen van Brabant' © ASB
Wachtrij voor een goedkoop restaurant

Iedereen is op groenten uit. © ASB
Een boulevard in oorlogstijd
'Oei! Trintje... weet jij nog of de patatten hier waren...?'

De voedingscrisis treft alle lagen van de bevolking, ook de kleine bourgeoisie. Eigenaars van huizen, renteniers, winkeliers en bedienden zijn door de oorlog zwaar getroffen. Hun inkomen daalt doordat huurders de huur niet meer betalen of winkels moeten sluiten wegens gebrek aan klanten en bevoorrading. Intussen knaagt de stijgende inflatie aan hun spaarcenten. Om deze nieuwe armen het schaamrood van de gaarkeukens en de gratis soepverdeling te besparen, richt het NHVC spijshuizen op. In deze economische restaurants kan men tegen een kleine bijdrage terecht voor een volledig menu.¹⁰

Na verloop van tijd schuiven ook studenten, kunstenaars, gemeentebedienden en onderwijzers mee aan tafel. Globaal gezien ondersteunen de tientallen restaurants ongeveer 11 percent van de Brusselselaars. Eén van deze spijshuizen bevond zich in het Huis van de Hertogen van Brabant op de Grote Markt.¹¹

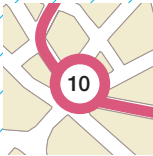
Een andere, verrassende manier om tegemoet te komen aan ontbering zijn de volkstuintjes. Vanaf 1915 mogen parken, grasvelden en zelfs grote boulevards in moestuinen veranderen. De huizen van de Putterie- en de Isabellawijk waren net voor de oorlog gesloopt voor de aanleg van de Noordzuidverbinding. Op deze braakliggende terreinen kweekt men tijdens de oorlog aardappelen en groenten. In juli 1917 geeft de gemeente Schaarbeek toelating om een kolenveld aan te leggen op de slingerende Lambermontlaan.¹² ■

Sint-Jansplein © ASB – Standbeeld van Gabrielle Petit

HALTE 10

Sint-Jansplein

THEMA'S:

- > *het verzet*
- > *de veranderingen in de vrouwenmode*

VROUWEN OP SOKKELS

Passief verzet wordt tijdens de oorlog bestraft met boetes, deportatie of gevangenisstraf. Wie een stap verder gaat en actief verzet pleegt, riskeert de doodstraf. Heel wat patriotten of weerstanders (de term 'verzetstrijder' wordt pas vanaf de Tweede Wereldoorlog gebruikt) houden zich met allerlei zaken bezig: ze verzamelen informatie, verspreiden clandestiene kranten of ze smokkelen zowel mensen als post de grens over. Spionnen zijn vaak gewone burgers. Opmerkelijk is dat er haast geen sabotagedaden gepleegd worden. Het gewapend verzet is weggelegd voor de militairen aan het front.¹

Emblematisch is de figuur van Edith Cavell. Op het ogenblik dat deze Engelse in april 1915 door de Duitsers wordt gearresteerd, staat ze in Brussel aan het hoofd van een verpleegsteropleiding. De beschuldiging luidt dat ze geallieerde soldaten over de grens smokkelt. Op 11 oktober 1915 veroordeelt de militaire rechtbank haar in de senaat ter dood en een dag later wordt ze gefusilleerd op de Nationale Schietbaan in Schaarbeek, waar zich vandaag de omroepgebouwen van de VRT en de RTBF bevinden.²

De figuur die echter sinds 1923 met veel bravoure op een sokkel op het Sint-Jansplein staat, is Gabriëlle Petit. Dit winkelmeisje uit Doornik geeft zich bij het begin van de oorlog op als vrijwilligster bij het Rode Kruis. Een jaar later sluit ze zich aan bij de Engelse inlichtingendienst en rapporteert ze de verplaatsingen van de Duitse troepen vlak achter het front in Henegouwen en Noord-Frankrijk.

Edith Cavell © KBR

In Brussel verspreidt ze de clandestiene krant *'La Libre Belgique'*. Op 1 april 1916 ondergaat ze hetzelfde lot als Edith Cavell. Een maand later vindt er in de O.L.V. der Rijke Klarenkerk te Brussel een plechtige herdenking plaats voor haar dood. De mensen die deelnemen aan deze misviering plegen een daad van passief verzet.³

Meteen na de oorlog wordt haar mythe gecreëerd en gevoed. In 1919 beschrijft Albert Bailly Petits reactie tegen een Duitse soldaat die haar wil helpen op de Nationale Schietbaan: *"Ik dank u. Ik heb uw hulp niet nodig. Ik zal u tonen hoe een jonge, Belgische vrouw weet te sterven"*. En Bailly vervolgt: *'Met vastberaden en levendige tred begeeft zij zich dapper naar de dood. De soldaten beven en zijn bleek. Gabrielle begroet de almoezenier en plaatst zich voor de geweren, op vijf meter van het vuurpeloton. Een officier komt nader om haar te blinddoeken. Maar met een snelle beweging die de wang van de mof schramt, verwerpt Gaby de blinddoek. Enkele verschikkelijke seconden. Een kort bevel. Een knal. Gabrielle Petit valt, recht in het hart geraakt, met het gezicht naar de vijand...'*⁴ Een andere getuige, de voorzitter van het Comité Gabrielle Petit, vertelt tijdens een herdenkingsplechtigheid in 2010: *'In de ochtend van 1 april 1916 werd ze naar de Tir National gevoerd om er gefusilleerd te worden. Ze weigerde de blinddoek die een soldaat haar aanreikte en viel neer, terwijl ze uitriep: 'Leve België, leve...'*⁵

VLIEGENDE BERICHTEN

Gabrielle Petit verstuurt haar geheime informatie via koeriers die niet altijd even betrouwbaar zijn. Tijdens de oorlog worden ook duiven ingezet om clandestiene berichten te verzenden. Reeds op het einde van de 19de eeuw zijn de voornaamste Europese legerkorpsen voorzien van duiventillen.

Het belang van de postduiven blijkt uit het feit dat de Duitsers ze al in september 1914 willen vernietigen. Naar schatting 75 000 duiven worden door de bezetter samengebracht in een van de hallen van het Jubelpark. Adolphe Max slaagt erin om de systematische uitroeiing te voorkomen door te argumenteren dat de maatregel in strijd is met de oorlogswetgeving en de bevoegdheid inzake het privébezit. Voortaan nemen de Duitsers genoegen met een strenge regeling voor de duivenmelkers en oefenen ze toezicht uit op de vlieguren, het transport en de verkoop of de uitwisseling van de dieren. Niettegenstaande de dreiging worden de duivenmelkers geduchte verzetslieden. Op de Pantserstroepensquare in Brussel-Centrum kregen ze later een herdenkingsmonument.⁶

Pantserstroepensquare © EGK
Monument ter ere van de 'Oorlogsduij' en
voor 'de Belgische duivenliefhebbers voor
het vaderland gesneuveld'

Hoger om hoger

Op het beeld draagt Gabrielle Petit een mantel met daaronder een kledingstuk dat verwijst naar de Oudheid. Door dit tijdsvervagende element staat Petit symbool voor alle vrouwen die gestorven zijn voor het vaderland. De lengte van haar kledingstuk verwijst echter wél naar de tijd van 14-18.

De oorlog verandert de vrouwenmode. Vallen de kleren voor de oorlog nog ruim over de schoenen, dan tonen vrouwen vanaf 1916 hun enkels en in 1918 een deel van de kuit. Dit is een gevolg van het dagelijkse leven tijdens de oorlog. Vrouwen zorgen dikwijls voor de bevoorrading of verlenen humanitaire hulp. De kledij past zich aan deze grotere mobiliteit aan en wordt praktischer. Jurken worden ingekort. Daardoor spaart men tegelijk textiel uit.

Na de oorlog zet deze tendens zich voort en zien we een zekere 'democratisering' van de mode. De onhandige, volumineuze rokken, de strakke korsetten en de meerdere kostuumwissels per dag maken plaats voor eenvoudige jurken en mantelpakken in comfortabele materialen die je met de juiste accessoires zowel overdag als 's avonds kan dragen. Loshangende haren en make-up werden voor de oorlog geassocieerd met prostitutie. Opgestoken lange haren worden door modebewuste jongedames nu ingeruild voor kortgeknipte haren: de *Garçonne*-stijl. De ogen en de lippen worden sterk geaccentueerd. In de *Roaring Twenties* komt België/Europa onder invloed van de Amerikaanse cultuur met de invoer van jazz, sigaretten en cocktails en de bijkomende modeaccessoires zoals de sigarettenpijp, het lange parelsnoer en de 'charlestonjurk'. ■

De mode voor 14-18 © ASB

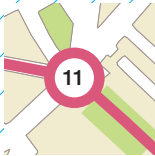
De mode tijdens de oorlog © ASB

Koning Albert I © ASB

HALTE 11

Albertinaplein

THEMA'S:

- > de laatste oorlogsmaanden
- > de bevrijding van Brussel
- > de politieke en sociale verworvenheden die voortvloeien uit het conflict

BRUSSEL BEVRIJD

Najaar 1918. Duitsland zit op zijn knieën. Omstreeks half oktober kruipt het Belgische leger uit de modder en zet het samen met de Geallieerden de allerlaatste offensieven in. Op 19 oktober is de Duitse terugtocht algemeen. Opnieuw wordt Brussel een transitstad. Duitse legereenheden trekken er voorbij, ditmaal op weg naar het oosten. Andere korpsen verwerpen het gezag van de keizer en richten op 9 november in Brussel de Revolutionaire Soldatenraad op. Ze verbreederen met de Belgen en werpen zich in de strijd tegen Duitsers die zich wél als bezetter blijven beschouwen. Ondertussen vieren Brusselaars in alle chaos alvast de nakende bevrijding.¹

Op 11 november ondertekent Duitsland de wapenstilstand in een treinwagon in het Franse Compiègne. Op 17 november is Brussel officieel bevrijd. Adolphe Max keert terug.

22 november 1918 – Centrale Lanen © KLM
Koning Albert I rijdt met het leger Brussel binnen

22 november 1918 – Parlement © KLM
'Troonrede'

Kunstberg © EGK – Ruiterstandbeeld van Albert I in legeruniform

En op 22 november volgt de climax. Als een held was hij vertrokken. Als een held keert hij terug, gezeten op een wit paard. Albert I rijdt aan het hoofd van zijn leger via de Vlaamse poort de stad binnen. De bevolking vormt een onafgebroken haag tot aan het parlement waar de koning zijn befaamde troonrede geeft. Daarin kondigt hij het algemeen enkelvoudig stemrecht voor mannen aan en de oprichting van het Nederlandstalig universitair onderwijs.²

Pas vanaf de jaren 1960 nuanceren historici de rol van Albert I. Zo geraakt bekend hoe hij met de Duitsers een aparte vrede wilde sluiten, als ze België maar onafhankelijk lieten. Alberts rol was dus complex. Maar heel het interbellum lang blijft hij een onaantastbare mythe.³

Volkomen terecht prijzen tijdgenoten de koning de hemel in omdat hij niet deelnam aan de waanzin van de andere geallieerde legerofficiëren. Albert I spaarde zijn soldaten, eerder dan ze als kannonnenvlees te beschouwen. Het feit dat hij vier jaar lang in een sobere villa in de Panne, op een boogscheut van het front, enigszins in het leed van de bevolking deelt, ontlokt ontzag.⁴

Zijn dodelijke val van een rots in Marche-Les-Dames in 1934 slaat het land met verstomming. Er komen verschillende projectvoorstellen om Albert I te herdenken.

Uiteindelijk beslist men om ter zijner nagedachtenis een ruiterstandbeeld en de nationale Albertinabibliotheek te bouwen. Het beeld wordt ingehuldigd in 1951. De bibliotheek volgt 18 jaar later.⁵

DE VRUCHTEN VAN DE OORLOG

Net voor de Eerste Wereldoorlog blijven de werkomstandigheden voor Belgische arbeiders 19de-eeuws ogen: snoeihard, onderbetaald, ellendig lange dagen. De roep naar sociale gelijkheid wordt echter wel opgevoerd. De Belgische Werkliedenpartij organiseert massabetogingen voor de invoering van het algemeen enkelvoudig stemrecht en 's lands economische elite begrijpt dat de verwerving van dit recht een kwestie van tijd is.⁶

Het leed van de oorlog versnelt het proces. De eerste dagen na de wapenstilstand, op 11 november 1918, ondertekent Albert I in zijn hoofdkwartier in Loppem een akkoord met vooraanstaande figuren uit het Belgische politieke en economische milieu. Hij verwerkt later enkele van deze beslissingen in zijn troonrede van 22 november. Het algemeen enkelvoudig stemrecht dat aan elke man vanaf 21 jaar één stem geeft, is een feit. Het vervangt het algemeen meervoudig stemrecht, waarbij de meer gegoede mannen twee tot maximum 3 stemmen konden uitbrengen. De verschrikking van de bezetting maakt het immers ondenkbaar dat oorlogswoekeraars die zich hebben verrijkt op de zwarte markt een groter politiek gewicht hebben dan frontsoldaten.⁷

Weduwen en moeders van gesneuvelde zonen verwerven evenzeer stemrecht, maar alle andere vrouwen vangen bot tot 1948. Socialisten en liberalen vrezen immers dat de vrouwen voor de pastoors zouden stemmen.⁸

De afkondiging van het enkelvoudig stemrecht gaat gepaard met de onderhuidse spanning van Europese massarevoltes. Moegetergd om als kannonnenvlees in het strijdgewoel geworpen te worden, hebben de Duitsers op 9 november 1918 hun keizer verjaagd en de republiek uitgeroepen. In Rusland verdedigen bolsjewistische arbeiders hun oktoberrevolutie van 1917.⁹

Het nieuwe stemrecht leidt in 1919 tot een overwinning van de Belgische Werkliedenpartij die zich meteen hierna verder engageert voor nog meer sociale hervormingen. De vakbonden krijgen meer armslag. Mensen in staatsdienst mogen zich bij hen aansluiten. Na massabetogingen in 1919 en 1920 worden het minimumloon en een ziekteverzekering ingevoerd. In 1921 wordt de arbeidsduur beperkt tot 8 uur per dag en in 1924-25 wordt het pensioenstelsel veralgemeend.¹⁰

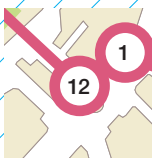
De sociaal-economische situatie heeft meteen na de oorlog ook een impact op de architectuur. De industriële productie ondervindt moeite om zich opnieuw op gang te trekken. De inflatie, het gebrek aan woningen en de verhoogde kostprijs van arbeid en materialen zorgen ervoor dat de bouwsector aan grote prijsstijgingen onderhevig is. Appartementen-architectuur wordt een zeer aantrekkelijk economisch alternatief en breekt door op grote schaal. De klassieke vooroorlogse opbrengstwoning van drie à vier niveaus kon nu soms verhoogd worden tot 18 verdiepingen.¹¹ ■

16 november 1918 – Koningsplein © ASB – Duitse troepen verzamelen

HALTE 12

Koningsplein

THEMA'S:

- > *de toestand in Brussel na de Wapenstilstand*
- > *Is vrede evident?*
- > *Waarom herdenken?*

EXPLOSIEVE SITUATIE

Tussen de wapenstilstand van 11 november en de terugkeer van het burgerlijk gezag in de stad op 17 november, is de toestand in de hoofdstad chaotisch. De eerste tekens van de terugtrekking van de bezetter worden vanaf midden oktober zichtbaar. De families van de Duitse functionarissen verlaten de stad in allerijl. Het Koningsplein wordt één van de plaatsen waar Duitse troepen net voor hun vertrek verzamelen.

Brussel wordt tegelijkertijd de doorgangsstad voor tienduizenden Duitse soldaten die vluchten voor de opmars van de geallieerde troepen. Brusselaars zien karren voorbij rijden, volgeladen met de laatste meegeroofde trofeeën.¹

In de Brusselse stations staan treinen vol met wapens, explosieven en andere goederen van het Duitse leger. De uitgehongerde bevolking is nog moeilijk tegen te houden en plundert de wagons. Ondermeer in het Zuidstation en het station van Schaarbeek leidt dit tot ontploffingen. Ironisch genoeg lijdt Brussel dus de meeste materiële schade na het tekenen van de Wapenstilstand.²

LEVEN IN VREDE

Vandaag leven we in België al ongeveer 70 jaar in vrede. We gaan naar school of naar het werk. We genieten onbezorgd van onze vakanties en vrije tijd. Deze situatie lijkt zo normaal dat we ons nog moeilijk iets anders kunnen voorstellen.

Maar is deze vrede zo evident?

In juli 1914 voelen de Belgen zich even onbezorgd. De kroonprins van Oostenrijk-Hongarije werd vermoord, maar wat had men hier te vrezen? België was neutraal en had sinds zijn

© <http://www.belgian-navy.be/t4673-les-affiches-publicitaires-du-debut-du-20e-siecle>

ontstaan nooit oorlog gekend. De sfeer is zomers en luchtig. Men keuvelt over de Tour de France. Zij die het zich kunnen veroorloven vertrekken op vakantie. Met de trein naar zee. Vele Brusselaars zoeken in deze warme julimaand verkoeling en ontspanning in het Zoniënwoud of ze trekken naar hun buitenverblijven in de groene gemeenten rond de stad.³ Maar op 4 augustus gebeurt het ondenkbare. De Duitsers maken een einde aan 84 jaar vrede. Iedereen is verbijsterd.

In 1918 dachten de mensen dat zoiets nooit meer kon gebeuren. Zodra het Verdrag van Versailles is getekend, is ook de vrede gewaarborgd. Om een nieuwe wereldwijde slachting tegen te houden, wordt in januari 1919 onder impuls van de Amerikaanse president Woodrow Wilson de Volkenbond opgericht. Hij moet de dialoog tussen de staten bevorderen. Maar met ongeveer 140 oorlogen en conflicten tussen 1918 en 2012 is de 20ste eeuw wreed en onwaarschijnlijk bloedig.⁴

© <http://www.lechronoscope.com/baignade-dans-la-mame/>

WAAROM HERDENKEN?

Er zijn verschillende redenen om een oorlog van 100 jaar geleden niet te vergeten. Herdenken laat toe om...

/// te weten deze oorlog echt heeft plaatsgevonden en dat dit niet eens zo lang geleden is.

Als we even snel rekenen, dan leven we anno 2014 minder lang in vrede dan onze voorouders in 1914. Het record van langste vreedstijd sinds het ontstaan van België is dus met andere woorden nog niet gebroken.

Herdennen laat toe om...

/// te begrijpen dat het dagelijkse leven in oorlogstijd grondig door elkaar wordt geschud.

Koude, honger, ziekte, repressie, executies. Door te herdenken beseffen we dat oorlog niet enkel doden met zich meebrengt, maar ook levenslang verminkten en grote delen van de bevolking die in extreme armoede worden ondergedompeld. Het doorstane leed en de trauma's zijn bepalend geweest voor grondige veranderingen die onze samenleving nog steeds bepalen (algemeen stemrecht, sociale zekerheid,...).

Herdennen laat toe om...

/// hulde te brengen aan 10 miljoen oorlogsdoden en om zich de vraag te stellen wat we van de oorlog willen onthouden.

Door je te verdiepen in de Eerste Wereldoorlog besef je dat 11 november geen feestdag is, maar een herdenkingsdag voor vier jaar gruwel. Het laat toe om te beseffen dat geen enkel ander conflict tot dan toe zo brutaal en totaal was. Soldaten, burgers, kinderen. Het trof iedereen.

Meteen na een oorlog wordt de geschiedenis dikwijls geschreven door de overwinnaars. Zij bepalen de helden en de schuldigen. Een herdenking kan in die zin slachtoffer zijn van het collectieve geheugen. Anderzijds kan ze een aanleiding zijn om de geschiedenis in vraag te stellen: welke schuld treft de verliezers? Zijn de overwinnaars werkelijk helden? Tijd en reflexie laten een samenleving toe om vragen en antwoorden te nuanceren. Vandaag weten historici bijvoorbeeld dat Duitsland niet dé grote schuldige was en dat alle mogendheden met alle gevolgen van dien verstrikt zaten in bondgenootschappen. Of we weten bijvoorbeeld ook dat aan Albert I een schaduwzijde kleefte.

Herdenken laat toe om...

/// **te beseffen dat vrede en democratie kostbaar en fragiel zijn. Als we ze willen behouden, dan moeten we ons daar ook voor inzetten.**

In Europa lijken vrede, veiligheid, sociale zekerheid, welzijn, democratie, vrijheid van meningsuiting en gelijkheid waarden die voor zichzelf spreken. Maar de 20ste eeuw toonde aan dat deze waarden zowel in Europa als in andere delen van de wereld snel onder de tafel kunnen worden geveegd. Het begin van de 21ste eeuw doet niet veel beter. De lijst van huidige conflicten is lang. Zijn we dan voor altijd vrijgesteld van een gewapend treffen? Bieden internationale instanties zoals de Verenigde Naties of de Europese Unie voldoende vredegaranties?

Herdenken laat toe om...

/// **waakzaam te blijven: kleine incidenten kunnen grote conflicten veroorzaken.**

De geschiedenis kennen is belangrijk. Zoals volgend citaat ons herinnert: 'Wie de geschiedenis niet kent, is veroordeeld om ze te herbeleven'. Even belangrijk is om de vrede te voeden, met andere woorden om de dialoog op te zoeken. ■

Voetnoten

Halte 1: Inleiding – BIP

1. Gerard (E), p. 11
2. De Schaepdrijver, S., p. 45-46
3. De Schaepdrijver, S., p. 13-14
4. De Schaepdrijver, S., p. 46-49
5. De Schaepdrijver, S., p. 47-56
6. Dumoulin, M. (e.a.), p. 788-789 en De Schaepdrijver, S., p. 45-46
7. De Schaepdrijver, S., p. 84-87
8. De Schaepdrijver, S., p. 85-95
9. De Schaepdrijver, S., p. 100-107
10. Van Ypersele, L., Debruyne, E., Kesteloot, C., B- p. 28 en Dumoulin, M. (e.a.), p. 802-803

Halte 2: Koninklijk Paleis

1. De Schaepdrijver, S., p. 60
2. De Schaepdrijver, S., p. 59-61
3. De Schaepdrijver, S., p. 64 en 68
4. Jaumain, S. (e.a.), B- p. 7
5. De Schaepdrijver, S., p. 65-66
6. Piette, V. (e.a.), B- p. 8
7. Piette, V. (e.a.), B- p. 9
8. Piette, V. (e.a.), B- p. 9

Halte 3: Park van Brussel

1. Vanderpelen-Diagre, C., p. 35-36 en 198

Halte 4: Wetstraat

1. De Schaepdrijver, S., p. 60-71
2. De Schaepdrijver, S., p. 83
3. Jaumain, S. (e.a.), B- p. 12
4. Jaumain, S. (e.a.), B- p. 14-17
5. Brochure van de Senaat:
http://www.senaat.be/event/20140508_WO_II/doc/brochure_NL.pdf

Halte 5: Congreskolom

1. Claisse, S., p. 96-97
2. De Congreskolom in: Regie der Gebouwen. http://www.buildingsagency.be/realisatieberichten_nl.cfm?key=2
3. De Vos, L., e. a., p. 39
4. <http://www.wereldoorlog1418.nl/statistieken/#01>
5. Claisse, S., p. 113
6. Brochure van de Senaat:
http://www.junior.senaat.be/docs/groote_oorlog_NL.pdf

Halte 6: Sint-Goedele-en Sint-Michielskathedraal

1. Jaumain, S. (e.a.), A- p. 45-46 & Van Ypersele, L. (e.a.), B- p. 46
2. De Schaepdrijver, S., p. 263-264
3. De Schaepdrijver, S., p. 237-238
4. De Schaepdrijver, S., p. 245
5. Amara, M., (e.a.), p. 82-83
6. Amara, M., (e.a.), p. 82
7. De Schaepdrijver, S., p. 244
8. De Schaepdrijver, S., p. 246

Tussenstophaltes

1. Majerus, B., p. 51
2. Jaumain, S. (e.a.), B- p. 20-21
3. Jaumain, S. (e.a.), B- p. 41-47
4. Piette, V., A- p. 69-70-76
5. Piette, V., A- p. 76
6. Twells, J.H., p. 217-219
7. Dumaine, D., p. 19

Halte 7: Muntplein

1. Van Ypersele, L. (e.a.), B- p. 243-246
2. Jaumain, S. (e.a.), B- p. 6
3. Jaumain, S. (e.a.), B- p. 8
4. Van der Hoeven, R., p. 21
5. Jaumain, S. (e.a.), B- p. 8
6. Di Jorio, I., p. 40
7. Van der Hoeven, R., p. 21-23

Halte 8: Beurs

1. Di Jorio, I., p. 47
2. De Schaepdrijver, S., p. 258 en 262
3. Jaumain, S. (e.a.), A- p. 48
4. Van den Dungen, P., p. 15

Halte 9: Grote Markt

1. Jaumain, S. (e.a.), B- p. 13
2. Jaumain, S. (e.a.), B- p. 18-20
3. Van Ypersele, L. (e.a.), B- p. 17-18
4. Van Ypersele, L., Debruyne, E., Kesteloot, C., B- p. 29-34.
5. Jaumain, S. (e.a.), B- p. 24 en De Schaepdrijver, S., p. 130.
6. Jaumain, S. (e.a.), B- p. 55-57
7. De Schaepdrijver, S., p. 229-230
8. Jaumain, S. (e.a.), A- p. 51
9. Jaumain, S. (e.a.), A- p. 52
10. Jaumain, S. (e.a.), A- p. 58
11. Scholliers P., p. 37
12. De Schaepdrijver, S., p. 237 en Jaumain, S. (e.a.), A- p. 52

Halte 10: Sint-Jansplein

1. Van Ypersele L., A- p. 71-73
2. Van Ypersele L., A- p. 75
3. De Schaepdrijver, S., p. 134-135
4. Bailly Albert, www.1914-1918/civil_gabrielle_petit.php
5. Fragment uit: www.1914-1918.be/civil_gabrielle_petit.php
6. Willems, C., (e.a.), p. 66-67

Halte 11: Albertinaplein

1. Benvindo, B. (e.a.), p. 117-118; De Schaepdrijver, S., p. 269; Jaumain, S. (e.a.), B- p. 52-53
2. De Schaepdrijver, S., p. 310-311; Jaumain, S. (e.a.), B- p. 57
3. Havaux, P., p. 51
4. Grauwen G., p. 16 en volg.
5. Derom, P., p. 201-213
6. De Schaepdrijver, S., p. 25-27
7. De Schaepdrijver, S., p. 307-308 en 312
8. De Schaepdrijver, S., p. 317
9. De Schaepdrijver, S., p. 252
10. De Schaepdrijver, S., p. 318-319
11. Van Dijk, P., p. 2 en p. 8-9

Halte 12: Koningsplein

1. Jaumain, S. (e.a.), B- p. 52-53
2. Tallier, P.-A., p. 28-32
3. Jaumain, S. (e.a.), p. 5
4. Barnavi, E. (e.a.), p. 146-147

Bibliografie

BOEKEN EN ARTIKELS

Amara, M. (e.a.),

'Verplaatste bevolkingen: vluchtelingen en gedeporteerden' in: Jaumain, S. (e.a.), *Humor op oorlogspad. Brussel en de karikatuur in 14-18*, Brussel, coll. Fontes Bruxellae, 2005.

Barnavi, E. (e.a.),

'De Eerste Wereldoorlog, gietmal van de 20^e eeuw' in: *14-18, Dit is onze geschiedenis*, catalogoog van de gelijknamige tentoonstelling, Brussel, Koninklijk Museum van het Leger en de Krijgsgeschiedenis, februari 2014.

Benvindo, B. (e.a.),

'De bevrijding van Brussel, 1918. Patriotisme en het einde van de oorlog' in: Jaumain, S. (e.a.), *Humor op oorlogspad. Brussel en de karikatuur in 14-18*, Brussel, coll. Fontes Bruxellae, 2005.

Claisse, S.,

Du soldat inconnu aux monuments commémoratifs belges de la guerre 14-18, Brussel, Académie Royale de Belgique, 2013.

Derom, P.,

Les sculptures de Bruxelles, Brussel, Derom Gallery, 2002.

De Schaepdrijver, S.,

De Groote Oorlog, Houtekiet, Antwerpen, 2013.

De Vos, L. (e.a.),

'Van een mensenoorlog tot een machineoorlog' in: *14-18, Dit is onze geschiedenis*, catalogoog van de gelijknamige tentoonstelling, Brussel, Koninklijk Museum van het Leger en de Krijgsgeschiedenis, februari 2014.

Di Jorio, I.,

'De karikatuur als propaganda en de propaganda in de karikatuur' in: Jaumain, S. (e.a.), *Humor op oorlogspad. Brussel en de karikatuur in 14-18*, Brussel, coll. Fontes Bruxellae, 2005.

Dumaine, D.,

50 clés pour comprendre la Grande Guerre 1914-1918, Castor Doc Flammarion, Parijs, 2014.

Dumoulin, M. (e.a.),

Nieuwe geschiedenis van België, 1905-1950, deel II, Lannoo, Tielt, 2006.

Grauwen G.,

Interview met Sophie De Schaepdrijver: 'WO I was geen zinloze oorlog', in: *Knack Weekend*, 1 januari 2014, p. 16 en volg.

Havaux, P.,

'La face cachée du Roi-Soldat' in: *le Vif L'Express*, 14-20 februari 2014.

Houssiau, J.,

'Le vêtement, miroir d'une société en guerre' in: *Bruxelles 14-18, la guerre au quotidien*, Brussel, Cahiers de la Fonderie, nr. 32, 2005.

Jaumain, S. (e.a.),

'Brussel heeft honger' in: Jaumain, S. (e.a.), *Humor op oorlogspad. Brussel en de karikatuur in 14-18*, Brussel, coll. Fontes Bruxellae, 2005. A

Jaumain, S. (e.a.),

Brussel 14-18. Een stad in oorlog, dag na dag, Historia Bruxellae, Museum van de Stad Brussel, Brussel, 2005. B

Majerus, B.,

'Sex in the city' in: *Bruxelles 14-18, la guerre au quotidien*, Brussel, Cahiers de la Fonderie, nr. 32, 2005.

Piette, V.,

'Brussel opgeëist' in: Jaumain, S. (e.a.), *Humor op oorlogspad. Brussel en de karikatuur in 14-18*, Brussel, coll. Fontes Bruxellae, 2005. A

Piette, V. (e.a.),

'Ne tirez pas sur les ambulances' in: *Bruxelles 14-18, la guerre au quotidien*, Brussel, Cahiers de la Fonderie, nr. 32, 2005. B

Scholliers P.,

'La faim à Bruxelles en 14-18. Soupe populaire et restaurants économiques' in: *Bruxelles 14-18, la guerre au quotidien*, Brussel, Cahiers de la Fonderie, nr. 32, 2005.

Tallier, P.-A.,

'Bruxelles brûle-t-il?' in: *Bruxelles 14-18, la guerre au quotidien*, Brussel, Cahiers de la Fonderie, nr. 32, 2005.

Twells, J.H.,

In the prison city, Brussels, 1914-1918. A personal narrative, Londen, Andrew Melrose, 1919.

Van den Dungen, P.,

'Les milieux de presse bruxellois pendant la Grande Guerre' in: *Bruxelles 14-18, la guerre au quotidien*, Brussel, Cahiers de la Fonderie, nr. 32, 2005.

Van der Hoeven, R.,

'La vie musicale bruxelloise à l'heure allemande (1914-1918)' in: *Bruxelles 14-18, la guerre au quotidien*, Brussel, Cahiers de la Fonderie, nr. 32, 2005.

Vanderpelen-Diagre, C.,

Le Théâtre Royal du Parc – Histoire d'un lieu de sociabilité bruxellois (de 1782 à nos jours), Brussel, Université Libre de Bruxelles, 2008.

Vandeweyer, L.,

WO I. Ook rampzalig voor huisdieren in België, Leiden, Leidschrift, jaargang 20, nr. 3, september 2005.

Van Dijk, P.,

Appartementsgebouwen uit het interbellum, Brussel, coll. Stad van Kunst en Geschiedenis, 2006.

Van Ypersele, L.,

'Verzet en collaboratie' in: *14-18, Dit is onze geschiedenis*, catalogoog van de gelijknamige tentoonstelling, Brussel, Koninklijk Museum van het Leger en de Krijgsgeschiedenis, februari 2014. A

Van Ypersele, L. (e.a.),

Bruxelles. La mémoire et la guerre (1914-2014), Brussel, La Renaissance du Livre, 2014. B

Willems, C. (e.a.),

'Des héros méconnus: les colombophiles et des pigeons' in: *Bruxelles en 14-18. La Guerre au quotidien*, Brussel, Cahiers de La Fonderie, nr. 32, 2005.

INTERNETSITES

Bailly Albert, *P'TIT BELGE*, uitgegeven in 1919, geciteerd in Gabrielle Petit, la grande fusillée. In: *Médecins de la Grande Guerre*: www.1914-1918/civil_gabrielle_petit.php

Brochure van de Senaat: *Het parlement tijdens de Grootte Oorlog*: http://www.senat.be/event/20140508_WO_II/doc/brochure_NL.pdf

Brochure van de Senaat: *Herdenking aan het Graf van de Onbekende Soldaat*: http://www.junior.senaat.be/docs/groote_oorlog_NL.pdf

Houwaert-Winberg, M., geciteerd in Gabrielle Petit, la grande fusillée. In: *Médecins de la Grande Guerre*: www.1914-1918.be/civil_gabrielle_petit.php

Slachtoffers van de Eerste Wereldoorlog: De Eerste Wereldoorlog 1914-1918: <http://www.wereldoorlog1418.nl/statistieken/#01>

COPYRIGHT AFKORTINGEN BIJ DE ILLUSTRATIES

ASB: Archieven van de Stad Brussel

EGK: Erfgoedklassen

H. Pirenne: Henri Pirenne, *Geschiedenis van België: van het begin tot heden*, vol. 4, La Renaissance du Livre, Brussel, s.a., p. 374

KBR: Koninklijke Bibliotheek van België

KLM: Koninklijk Legermuseum

COLOFON

Redactie en iconografische opzoekingen

Catherine Balau, Céline Debatty, Isabelle Ledoux, Annabelle Nuytens, Hans Vandecandelaere
De pedagogische ploeg van Erfgoedklassen & Burgerschap

Coördinatie

Elisabeth Gybels,
Directeur, Erfgoedklassen & Burgerschap

Layout

www.kaligram.be

Begeleidingscomité

Pascale Ingelaere, Kabinet van Minister-Président Rudi Vervoort
Paula Dumont, Directie Monumenten en Landschappen

© Verantwoordelijke uitgever

Stéphane Demeter, Paleis van Keizer Karel vzw, Koningsstraat 2-4, 1000 Brussel.

Dit pedagogisch dossier wordt gratis uitgegeven. Deze uitgave mag niet verkocht worden op welke wijze ook.

MET DANK AAN

Erfgoedklassen & Burgerschap dankt de historicus Serge Jaumain (ULB) voor zijn inhoudelijke ondersteuning. Onze bijzondere dank gaat naar historicus Sophie De Schaepdrijver (Penn State University, USA) voor de grondige herlezing van het pedagogisch dossier.

Mochten er ondanks onze inspanningen om alle reproductierechten te betalen toch nog gerechtigden zijn die niet gecontacteerd werden, dan worden zij verzocht zich kenbaar te maken bij de vzw Paleis van Keizer Karel.

Datum: mei 2015

ISSN 2406-6850

Wettelijk depot: D/2015/13.704/2

BRUSSELS HOOFDSTEDELIJK GEWEST

In het kader van de herdenking van de Eerste Wereldoorlog ontwikkelde Erfgoedklassen & Burgerschap een interactief parcours door het centrum van Brussel. *'Oorlog op tablets'* richt zich tot de leerlingen van de tweede en derde graad van het Brussels secundair onderwijs. Deze publicatie geeft u meer informatie bij de thema's die uw leerlingen tijdens de wandeling behandelen.

Erfgoedklassen organiseert sinds 2005 activiteiten voor leerlingen van Brusselse scholen die het onroerend erfgoed van het Brussels Gewest actief en origineel laten ontdekken. Deze publicatie is het eerste nummer in een reeks van *'Pedagogische dossiers'*.

Ze zijn bestemd voor leerkrachten die onze activiteiten willen voorbereiden of uitbreiden. Bovendien vindt u op onze website downloadbare dossiers om op een autonome manier met uw leerlingen aan de slag te gaan.